

SANJA KNEŽEVIĆ
Braće Vranjanina 10
HR – 23000 Zadar

NAZIVI HRVATSKOGA JEZIKA U DOPREPORODNIM GRAMATIKAMA

U starijim hrvatskim rukopisima, književnim, jezikoslovnim i drugim djelima hrvatski se je jezik uglavnom nazivao *ilirskim*. Ta je tendencija postojala još iz renesansnoga doba, a u potpunosti je u hrvatskoj kulturi zaživjela nakon Tridentuskoga sabora, odnosno tijekom katoličke obnove. Ključnu je ulogu u procesu standardizacije hrvatskoga jezika odigrao autor prve hrvatske gramatike – Pažanin Bartol Kašić. On usvojioj Gramatici normira naddijalektalni tip jezika štokavskeosnovice, a naziva ga *ilirskim*. Analizirajući stare hrvatske gramatike tijekom 17., 18. i početka 19. stoljeća uočavamo da se većina gramatičara ugledavala na svoje prethodnike, te da u povijesti hrvatskoga jezika proces standardizacije književnoga jezika možemo u kontinuitetu pratiti od prve hrvatske gramatike sve do ilirske slovnice Vjekoslava Babukića iz 1836. godine.

KLJUČNE RIJEČI: *nazivi hrvatskoga jezika, dopreporodne gramatike, ilirski jezik*

I. HRVATSKI KAO SVJETSKI JEZIK (17. ST.)

Na kulturnom, umjetničkom i političkom području 17. je stoljeće obilježilo djelovanje katoličke obnove, odnosno crkvene protureformacije. Tek novija istraživanja pokazuju koliko je katolička obnova doista zahvatila i hrvatske prostore, očuvala razvitak kulture, znanosti i umjetnosti. U 17. stoljeću hrvatske su zemlje bile posve razjedinjene, doista svedene na "ostatke ostataka" nekada moćnog hrvatskoga kraljevstva. Veći dio kopnenog teritorija, s Likom, Posavinom, Slavonijom i Baranjom bio je pod turskom okupacijom, primorski su gradovi i mjesta kao i otoci bili pod mletačkom upravom, dok je Banovina s Hrvatskim zagorjem pripadala moćnoj Habsburškoj Monarhiji. Posvemašnja razjedinjenost hrvatskih zemalja itekako se odražavala na duhovni i kulturni razvitak Hrvata. Povezanost Hrvata s Rimom u doba katoličke obnove nastavila se u punom jeku, a u mnogočemu to razdoblje hrvatske kulture podsjeća na slavno hrvatsko 10. i 11. stoljeće, kada su hrvatski kraljevi Petar Krešimir IV. i Dmitar Zvonimir podržali reformu pape Grgura VII. Sada su pape podržali sve crkvene redove, a napose isusovce, da pomognu koliko mogu u očuvanje vjere i kulture u napaćenim hrvatskim zemljama.

Upravo su nastojanja intelektualnih krugova katoličke obnove zaslužna i za objavljivanje prve hrvatske gramatike. Isusovac Bartol Kašić (1575.–1650.), rođenjem Pažanin, napisao je i objavio prvu gramatiku hrvatskoga jezika pod naslovom *Institutionem linguae illyricae libri duo*. Kašićeva gramatika objavljena je u Rimu 1604. godine, a on u predgovoru kaže: "A ne bih se mogao ni odlučiti da se prvi prihvatim ovog posla, da nije bilo usto i nagovora onih kojih se volji grijeh odupirati"¹. U naslovu svoga djela Kašić hrvatski jezik naziva ilirskim, a opisuje naddijalektalnu štokavštinu ikavskoga izgovora, s vrlo čestim čakavskim elementima.

Dakle, Kašić je već u 17. stoljeću izabrao štokavski naddijalekt kao temelj hrvatskoga književnoga jezika. Da bi se bolje razumjelo zašto Kašić odabire štokavsku osnovicu za književni jezik, te zašto ga zove ilirskim, potrebno je saznati nešto više o odnosu papa prema Hrvatima i hrvatskome jeziku.

Godine 1540. odobrena je Družba Isusova kao red svećenika kojima je glavni cilj bio katehizacija, odnosno provođenje crkvene reforme. U Bologni je već 1553. godine osnovan "Collegium Hungaricum-Illyricum" kojim je upravljao Zagrebački kaptol. Godine 1580. u Loretu je osnovan Ilirski kolegij, prvi rektor mu je bio otac Toma Raggio, a 1595. Akademija ilirskoga jezika u Rimu². Prema ovim podacima lako se daje zaključiti da su od samih početaka DI, u njenom razvitku sudjelovali i hrvatski svećenici. Zanimljiv podatak o ovoj problematici donosi Vladimir Horvat prenoseći anegdotu talijanskog isusovca Antonia Possevina (1533.–1611.) koji je putovao po "slavenskom svijetu", i pišući izvještaj o tom svom putovanju papi Grguru XIII. iznio svoja razmišljanja o hrvatskome jeziku: "Piše da je sa sobom imao 'un prete schiavone', tj. svećenika Hrvata. Njega je nekoliko mjeseci ostavio na dvoru u Moskvi, dok je sam vodio pregovore o miru s poljskim kraljem. Taj svećenik je 'vrlo lako naučio ruski, dok Rusima (po mom mišljenju) ne bi tako lako bilo naučiti hrvatski'. Iz toga Possevino zaključuje da su se od njega razvili poljski, rutenski i mnogi drugi jezici."³ Dalje Vladimir Horvat navodi da je riječ o hrvatskome isusovcu Stjepanu Drenoczyu. Europski su intelektualci o ljepoti i jedinstvenosti hrvatskoga jezika raspravljali još u 15. i 16. stoljeću. U tom smislu Stjepan Krasić piše: "Mišljenje da je dalmatinski govor ne samo najljepši nego također najstariji i najrašireniji slavenski jezik stavio je u opticaj – kako izgleda – poznati talijanski humanist Enea Silvio Piccolomini (1405–1464), kasniji papa Pio II. (1458–1464). On je na svojim diplomatskim putovanjima po srednjoj Europi, naročito Češkoj, čuo legendu o hrvatskoj braći Čehu, Lehu i Mehu koji su, zbog ratnih prilika u Hrvatskoj, pobjegli na sjever da bi tu postali praocima slavenskih naroda Čeha, Poljaka i Rusa zabilježivši je u svojoj povijesti češkoga naroda. (...) I talijanski humanist Flavio Biondo (1392–1463) mislio je da je Panonija pradomovina Slavena, koji su – po njemu – kasnije zauzeli Istru i Dalmaciju, zadržali čistoću rase i jezika u odnosu na sjeverne Slavena koji su od njih nastali, ali su se izmiješali s drugim

¹ Prema: Miroslav K r a v a r, "Kašićeva gramatika: 'ilirski' jezik u školi katoličke reforme", *Život i djelo Bartola Kašića, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 340. obljetnice Kašićeve smrti*, Hrvatsko filološko društvo Zadar, Zadar, 1994., str. 88.

² Prema Vladimir H o r v a t, "Isusovci, jezikoslovlje i slavenski svijet", u: *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb, 1999., str. 66.

³ V. H o r v a t, navedeno djelo, str. 58.

narodima ustanovivši tako nove etničkojezične države kao što su Češka i Poljska. Čistoću jezika sačuvali su jedino Dalmatinci."⁴ Legendu o Hrvatima kao praprecima svih slavenskih naroda nasljeđovali su još poljski povjesničar i humanist Matej Miechovita (Matej z Miechowa, 1475.–1532.), češki povjesničar i humanist Jan Skala Dobravius (1486.–1553.) koji Hrvatsku zove "slavenskom Ilirijom", dok će u nas istu legendu preuzeti dominikanac Vinko Pribojević (oko 1480. – oko 1540.), razrađujući je u djelu *O podrijetlu i zgodama Slavena*.⁵ Vrlo zanimljiv pogled na hrvatski jezik imao je i poljski kardinal Stanislav Hosius (1504. – 1579.) koji se na Tridentskom saboru gorljivo zalagao za latinski jezik, kao jedini jezik Katoličke crkve. Ipak u svom spisu *De sacro vernaculo legendo* iznosi gledište o općeslavenskom jeziku, koji je po njemu zapravo dalmatinski, odnosno hrvatski. Stjepan Krsić donosi sljedeći izvadak iz Hosiusova spisa: "No ako bi slučajno bilo nužno prevesti bogoslužne knjige na narodni govor, to ni u kojem slučaju ne bi mogao biti poljski, nego općeslavenski koji je mnogo rašireniji od njega. Teško je – veli on – na svijetu naći rašireniji jezik od slavenskoga, jer njime govori više od jedne četvrtine europskog stanovništva. Njime se služe Česi, Moravci, Kasubi, Rusi, Dalmatinci, Bošnjaci, Hrvati, Bugari, Srbi i drugi. Svi oni govore različitim dijalektima jedinstvenoga slavenskog jezika. Međutim, ta je dijalektalna razlika između njih tako malena da na primjer Poljaci bolje razumiju Dalmatince nego Nizozemci Burgundce ili Švabe Švicarce. Taj opći jezik koji svi razumiju je 'slavenski ili dalmatinski koji je mnogo ljepši nego naš (poljski) tako – ako bi bilo potrebno prevesti na narodni jezik molitve i sveta čitanja – trebalo bi ih prevesti upravo na taj jezik od kojeg naš (poljski jezik) vuče korijene, koji je, uostalom, ljepši od drugih. Poznato je, uostalom, da je sv. Jeronim upravo na dalmatinski jezik prveo svete knjige, tako da je manja opasnost ako se on upotrebljava"⁶. Stjepan Krsić pišući dalje o Hosiusovim pogledima na hrvatski jezik kaže kako je sasvim razumljivo da on govori o dalmatinskom, a ne o bosansko-hercegovačkom jeziku (odnosno o štokavštini koju Bartol Kašić drži najljepšim izdankom ilirskoga jezika), s obzirom na to da je u to doba cvala hrvatska renesansna književnost u dalmatinskim gradovima, odnosno duž cijele jadranske obale.⁷ Sve ovo objašnjava i pojavu prvog hrvatskog rječnika iz pera Fausta Vrančića *Dictionarum quinque nobilissimarum Europae linguarum*, objavljenog u Veneciji 1595. godine, a u kojem Vrančić dalmatinski jezik drži plemenitim u istoj mjeri koliko i latinski, talijanski, njemački i mađarski. Pod dalmatinskim jezikom Vrančić opisuje dalmatinsku čakavicu koju smatra ne samo plemenitim jezikom nego i "najčistijim slavenskim jezikom kao što je to u Italiji toskanski"⁸. Vjerojatno je i Vrančićev Rječnik plod katoličke obnove na našem tlu s obzirom na to da se i sam priključio isusovačkom novicijatu, a zabilježena je i njegova povezanost s uglednim španjolskim isusovcem Alfonzom Carrillom koji je 1601. godine postao provincijal austrijske provincije te se mnogo zalagao za otvaranje isusovačkih škola i kolegija na hrvatskome tlu, dok je bio i jedan od glavnih savjetnika isusovačkom generalu

⁴ Stjepan Krsić, "Jezik dalmatinskih Hrvata 'najstariji i najljepši slavenski jezik", *Pape i hrvatski književni jezik u XVII. stoljeću – Hrvatski među šest svjetskih jezika*, Zagreb – Čitluk, 2004., str. 36-37.

⁵ Prema: Stjepan Krsić, navedeno djelo, str. 37-38.

⁶ Stjepan Krsić, navedeno djelo, str. 41.

⁷ Prema: Stjepan Krsić, navedeno djelo, str. 43.

⁸ Stjepan Krsić, navedeno djelo, str. 47.

Aquavivi oko uvođenja "Seminari linguae Yllirica" na Akademiji hrvatskoga jezika u Rimu te na drugim isusovačkim visokim učilištima.⁹ Sigurno je da se Bartol Kašić pri izradi svoga *Hrvatsko-talijanskog rječnika* služio netom tiskanim Vrančićevim djelom, a možda bi se i sam Vrančić da je koju godinu kasnije započeo izrađivati svoj *Rječnik* odlučio za "ilirski" jezik. Jer, Kašić u svome *Rječniku, Gramatici* i kasnijim svojim djelima, a napose *Ritualu rimskom*, ne opisuje tek "bosanski" tip štokvaštine, on ga tako naziva jer ga u svoje vrijeme velikih migracija pred turskom najezdom i nije mogao drugačije zvati. On opisuje štokavski govor kojim govore Hrvati u Lici, Ravnim kotarima, Bukovici, Dalmatinskoj zagori, ali i Bosni. Naziva ga "bosanskim" jer je to jezik koji su na stare hrvatske čakavske posjede u bijegu pred Turcima donijele hrvatske izbjeglice iz Bosne. S obzirom na blizinu teritorija dakako da su se na tom, zapravo Kašićevu rodnom, području počele miješati štokavske značajke iz zaleđa s čakavskim značajkama u priobalju. Kao i uvijek, jezični su se dodiri razvijali u oba smjera. Kašić je na isti, ili vrlo sličan govor naišao prilikom svoga boravka u Dubrovniku i okolici, te je kao pronicljiv, mudar i obrazovan intelektualac svoga doba dobro zaključio da je taj govor, zapravo jezik budućnosti hrvatskoga naroda, stoga je na temeljima slavne dubrovačke književnosti uspio normirati najrašireniji naddijalekt Hrvata svoga doba. U tom smislu i Milan Moguš zaključuje "da su Kašićeve Institutiones zapravo ugramaćivanje jezika koji najvećim dijelom pripada jugoistočnom kompleksu hrvatske književnosti. To je naslijeđeno stanje i, prema tome, u pogledu izbora dijalektalne osnove nema nikakvih novina. Pravac se razvoja ipak može naslutiti: u čakavskim je tekstovima postotak štokavskih crta, poglavito 'bosanskih', veći nego u prethodnomu periodu. Stoga je razumljivo što u Kašićevoj gramatici ima već spomenutog paralelnog navođenja, a gdjekad su štokavski likovi stavljeni na prvo mjesto"¹⁰. Kašić je svoju Gramatiku pisao podosta brzo, stoga je i naziva *Osnovama*, kako navodi Sanda Ham, "riječ je o tom da je gramatika samo dio većega jezičnog priručnika koji je napisao Bartol Kašić: osnovni dio, a ostatak priručnika nije tiskan zbog nedostatka novca"¹¹. Dakle, posve je jasno, Akademija hrvatskoga jezika u Rimu osnovana je u godini izlaženja Rječnika Fausta Vrančića, dok je jedna od njezinih temeljnih zadaća bila "prirediti priručnike hrvatskoga jezika, osigurati nastavnika i organizirati nastavu za sposobne i vrijedne studente, i Hrvate i strance"¹², kao plod tih nastojanja za unifikacijom hrvatskoga jezika u nastavi nastala Kašićeva i Gramatika i Rječnik. Pri pisanju svoje Gramatike Kašić se služio sličnim djelima dvojice autora – gramatikom talijanskoga humanista, tiskara i izdavača Alda Manuzzija (1450.–

⁹ "Školske godine 1599./1600. Carrillo je bio rector kolegija u slovačkom gradu Šal'a nad Váhom. (...) U to se je vrijeme počelo ozbiljno računati s važnošću brojnoga slavenskog svijeta u svjetskoj i crkvenoj politici. Stoga je i u generalnoj isusovačkoj upravi postavljeno pitanje je li za isusovački kolegij došlo vrijeme da se i jedan od slavenskih jezika uvede barem kao fakultativni nastavni predmet. Carrillo je o tome, po Generalovoj želji, proveo anketu, i zamolio ispitane isusovce da, u slučaju pozitivnog odgovora, navedu odmah koji jezik predlažu. Iz toga vremena imamo u Carrillovoj korespondenciji vrlo zanimljivo opširno pismo koje mu je kao odgovor uputio pater Theofil Kristek – Crysteccus. On daje pozitivan odgovor na prvo pitanje, a zatim odmah i na drugo koji bi od slavenskih jezika bilo najbolje poučavati u isusovačkim kolegijima, i odgovara – hrvatski (*De Glagolitica lingua*)". Vladimir Horvat: "Akademija hrvatskoga jezika u Rimu", u: *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb, 1999., str. 66.

¹⁰ Milan Moguš: "Sedamnaesto stoljeće", u: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, 1995., str. 82.

¹¹ Sanda Ham: "Stare hrvatske gramatike", u: *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb, 2006., str. 19.

¹² Vladimir Horvat, navedeno djelo, str. 67.

1515.) i portugalskog isusovca Manoela Alvareza (1526.–1582.). Kašićeva je Gramatika bila namijenjena svećenicima-misionarima, onima koji nisu poznavali hrvatski jezik, stoga je njezin metajezik zapravo latinski. Kako navodi Stjepan Krasić "vrijedno je napomenuti da je tim nastojanjima davao snažnu podršku papa Klement VIII. (1592.–1605.) koji je – kako navodi Kašić u svojoj autobiografiji – u razgovoru s generalom reda Klaudijem Aquavivom 'veoma preporučivao proučavanje ilirskog jezika (studium linguae illyricae) kako bi se pomoglo katolicima koji su živjeli u teškim prilikama u tadašnjem turskom carstvu'"¹³. Da je ovo bio tek početak uvođenja hrvatskoga jezika u nastavni program europskog visokog školstva, pokazala su i neka novija istraživanja Stjepana Krasića. Držim ovo vrijednim ovdje spomenuti iz razloga što uvođenje jednog jezika u školstvo drugih zemalja uvjetuje nastanak jezičnih priručnika, gramatika i rječnika, ali i standardizaciju istoga jezika. Da su poglavari Katoličke crkve s papom i Družbom Isusovom na čelu doista vodili računa o ozbiljnom proučavanju hrvatskoga jezika govori nam i činjenica da su isusovačke humanističke škole otvorene u Dubrovniku u školskoj godini 1619./1620., u Zagrebu 1607., a zalaganjem Bartola Kašića čak i u Beogradu 1613. Valja svakako napomenuti da su na položaj hrvatskoga jezika utjecale i neke političke okolnosti, tako je u Beču 1615. godine sklopljen mir između Austrije i Turske, koji je sadržavao "klauzulu koja je jamčila isusovcima ne samo zadržati svoje zavode, nego i razmjerno slobodnu djelatnost na turskom području"¹⁴. Samo sedam godina kasnije papa Grgur XV. donosi povijesni dekret o položaju hrvatskoga jezika – "Dana 6. prosinca 1622. potpisao je dekret o osnivanju katedri za 'ilirski' i arapski jezik. Njime je naredio svim vrhovnim poglavarima crkvenih redova, koji su imali samostane na području Mletačke Republike ili na drugim mjestima u kojima je moguće imati profesore za spomenute jezike, da tu što prije ustanove katedre tih jezika te da na njih šalju članove svojih redova koji svojim vladanjem i učenjem zaslužuju da budu poslani u misije"¹⁵. Papu Grgura XV. koj je ujedno izdao dekret i o učenju kontraverzističke teologije 12. IX. 1622., naslijedio je papa Urban VIII. i u programu opće katehizacije krenuo korak dalje. Za hrvatski jezik, njegov je dekret bio itekako važan. On je preko Zbora za širenje vjere 16. listopada 1623. izdao dekret "kojim je zatražio od vrhovnih poglavara svih crkvenih redova, kongregacija i ustanova koje su se bavile odgojem i pripremom misionara za rad u raznim krajevima svijeta, da osnivaju učilišta i katedre za jezike. Pozivajući se na prije navedene dekrete Pavla V. i XV. općeg crkvenog sabora u Viennei, Urban VIII. naredio je da se na svim visokim crkvenim školama i učilištima, pored latinskoga, osnivaju katedre za sljedeće jezike: hebrejski, grčki klasični, grčki moderni, arapski, kaldejski (sirijski) i 'ilirski', i to ne samo na području Mletačke Republike, nego i svuda po Europi gdje god je to moguće. Tečaj tih jezika imao je trajati dvije godine. Tamo gdje već postoje takva učilišta trebalo ih je sačuvati i proširiti. Taj se dekret morao najozbiljnije uzeti u obzir i izvršiti. Papa je za to postavio precizne i kratke rokove: najkasnije za tri mjeseca od dana objavljivanja on se morao provesti u rimskim samostanima, šest mjeseci je bio rok za njegovo provođenje u samostanima u drugim dijelovima Italije, a osam mjeseci u samostanima izvan Italije, naročito u

¹³ Stjepan Krasić: "Štokavsko narječje postaje književni jezik", navedeno djelo, str. 55.

¹⁴ S. Krasić, navedeno djelo, str. 50.

¹⁵ Stjepan Krasić, "Hrvatski jezik postaje obvezan predmet na svim crkvenim učilištima i sveučilištima", navedeno djelo, str. 62, 68.

onim gradovima u kojima postoje poznata sveučilišta, kao što su Bologna, Padova, Pariz, Toulouse, Valencija, Beč, Ingolstadt, Köln, Leuven, Salamanca i Alcalà de Henares te onima gdje postoje generalna i poznatija učilišta crkvenih redova. U suprotnome, papa je zaprijetio najoštrijim kaznama i sankcijama. (...)”¹⁶. Da su crkveni oci ozbiljno i poslušno prihvatili ovaj Papin dekret sačuvano je u odgovorima provincijala crkvenih redova Zboru za širenje vjere.¹⁷ Ove okolnosti, dakako, pojašnjavaju i težnju oko standardizacije hrvatskoga jezika naših jezikoslovaca, težnju za tiskanjem i redigiranjem crkvenih knjiga i priručnika na hrvatskome jeziku. U tom bi smislu bilo potrebno istražiti knjižnice i arhive spomenutih sveučilišta, i utvrditi posjeduju li i u kolikom broju knjige i priručnike na hrvatskome jeziku, te godišta izdanja te izraditi popis predavača stranih jezika¹⁸.

Ubrzo nakon Kašića svoje težnje o unifikaciji jezika i pisma iznosi trsatski franjevac Franjo Glavinić pišući o tom problemu pismo Zboru za širenje vjere 10. travnja 1626. godine te iznosi da bi jedinstveni jezik za sve Hrvate trebao biti "bosanski" jer je on najuniverzalniji¹⁹. Zanimljivu je ulogu ovdje odigrala i pojava *Lekcionara* (1613.) Ivana Bandulavića na štokavskom narječju, zapravo tzv. "bosanskom jeziku", koji se vjerojatno još u Kašićevo doba koristio u crkvama.²⁰ Već sljedeće godine Zbor za širenje vjere proveo je anketu kojim bi se pismom trebale tiskati knjige s obzirom na to da se u taj pothvat namjeravalo uložiti velika novčana sredstva. Nakon što je Zbor proveo anketu među svim hrvatskim biskupima zaključilo se da se knjige zasad tiskaju na oba pisma – glagoljici i latinici, dok se ćirilica posve isključila²¹. U to je doba u Rimu među hrvatskim jezikoslovcima oko izbora pravoga jezika i pisma došlo do pravoga sukoba, naime, Ivan Tomko Mrnavić (1580.–1637.) i Rafael Levaković (1597.–1646.) kojima je bilo povjereno tiskati "ilirske" misale i brevijare zalagali su se za rusifikaciju (rutenizaciju) hrvatskih glagoljskih knjiga, te su se sukobili s Bartolom Kašićem koji je u prijevodu svoje *Biblije* nudio živi hrvatski, suvremeni jezik, kao jedinstveni "ilirski" jezik svih Hrvata. Vladimir Horvat na temelju arhivske građe u ovoj dvojici Kašićevih suvremenika prepoznaje one koji su osporavali tiskanje Kašićeva hrvatskoga prijevoda *Biblije*²². U tom se kontekstu pojavljuje i lik Jurja Križanića (1618.–1683.). Hrvatski jezikoslovac

¹⁶ S. K r a s i ć, navedeno djelo, str. 68-69.

¹⁷ Usp.: Stjepan K r a s i ć, "Uvođenje hrvatskoga jezika u nastavni program učilišta i sveučilišta crkvenih redova", navedeno djelo, str. 71-80.

¹⁸ Š. Ljubić u razdoblju od 1397. do 1782. godine navodi čak 24 ravnatelja Hrvata na Padovanskom sveučilištu. Usp. Šime Lj u b i ć: *Ogledalo književne povijesti*, Rijeka, 1869.

¹⁹ Prema: Vladimir H o r v a t: "Isusovci, jezikoslovlje i slavenski svijet", navedeno djelo, str. 70.

²⁰ "Kašić je pisao, naime, recenziju Bandulovićeve prijevoda po narudžbi Zbora za širenje vjere, te iznio svoje mišljenje o njegovu jeziku. O Bandulovićevu u prijevodu izrekao svoje pozitivno mišljenje i franjevac Franjo Glavinić, autoritet u pitanjima književnoga jezika i zauzeti radnik na poslovima oko pronalazjenja optimalnog rješenja jezičnih pitanja. Od tih pozitivnih mišljenja dvojice istaknutih jezikoslovaca do odluke da se definitivno usvoji 'bosanski jezik' (narječje štokavsko) za temelj književnoga jezika bio je samo jedan mali korak." (Darija G a b r i ć – B a g a r i ć, "Jezik bosanski i slika Bosne u djelima pisaca 17. stoljeća", u: *Crtajte granice, ne prectajte ljude*, Zbornik radova u povodu imenovanja vrhbosanskog nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom, Sarajevo – Bol, 1995., str. 830-831.)

²¹ "...komisija se na sjednici (1. XII. 1627.) nije mogla složiti oko pisma pa je na zasjedanju Kongregacije u prisutnosti pape Urbana VIII. 17. XII. 1627. odobrila oba pisma." (Vladimir H o r v a t, navedeno djelo, str. 168.)

²² Usp.: Vladimir H o r v a t: "Kašićevo životno djelo – hrvatski prijevod Biblije", navedeno djelo, str. 179.

Juraj Križanić, čiji je životopis prerastao u legendu o hrvatskom panslavenskom fantastu, boravio je u Rimu u vrijeme vrlo važne parnice koja se u Rimu vodila u vezi Svetojeronimskoga zavoda. Ova parnica za naš problem ima dvojako značenje; u prvom redu njome je definirano područje tzv. "Ilirika", a time onda i jezična rasprostranjenost "ilirskoga jezika", odnosno hrvatskoga književnoga jezika koji je prvi put normiran na početku 17. stoljeća. S druge strane, ova je parnica zanimljiva jer je u njoj kao zastupnik jedne strane sudjelovao Juraj Križanić. Iz njegova stava u ovoj parnici posve su jasne i otvorene njegove ideje o rasprostranjenosti hrvatskoga jezika, ali i samoga poimanja hrvatskoga naroda. O čemu se zapravo radi?

U doba Kandijskoga rata (1645.–1669.) u Rim je stigao veliki broj izbjeglica iz hrvatskih primorskih gradova. Za njihov prihvata sagrađen je gostinjac i bolnica. Premda je u Rimu već od 1453. godine postojala gostinjac bratovština sv. Jeronima kao i istoimena nacionalna crkva, te je godine papa Nikola V. odobrio molbu Hrvata za otvaranjem prihvatilišta za hrvatske hodočasnike, odnosno "Dalmatie et Sclavonie nationum". U duhu vremena naziv za hrvatski narod prerastao je u "natio Illyrica". Radoslav Katičić najstariju potvrdu da se hrvatski jezik nazivao još i ilirskim nalazi u Trogiru 1441. godine u prijevodu jednoga pisma na talijanski jezik za koje se kaže da je izvorno bilo pisano "in sermone et alphabeto Illiriacho seu Sclavonico"²³, dok se u političkom smislu ono prvi put javlja u povijesnom djelu Nikole Modruškoga *De bellis Gothorum*²⁴. Katičić dalje navodi da je najstarija zabilježena uporaba naziva "ilirski" za hrvatski hodočasnički narod u Rimu zabilježena u oporuci "kojom Bosanka Marija Mišljenović 17. 9. 1485. ostavlja jedan legat *hospitali sancti Jeronimi nationis illirice*, ali se u njoj neki novac određuje za kupnju kućice *pro pauperibus mulieribus sclavonice nationis*²⁵ te i prema tom pravnom spisu Katičić zaključuje da "istovrijednost naziva postaje time očita"²⁶. Papa Siksto V. dekretom od 1. kolovoza 1589. godine potvrđuje crkvu Iliraca, gostinjac ilirskoga naroda te pri crkvi osniva kaptol, čime crkva sv. Jeronima postaje zborna crkva, a hrvatski jezik naziva ilirskim²⁷. Članom svetojeronimske bratovštine mogao je biti "svaki pošten i pismen Hrvat s navršениh 18 godina života"²⁸, no spor oko svetojeronimske bratovštine izazvao je slovenski svećenik Ivan Jampšič koji je htio zasjesti u "ilirski" kaptol u Rimu. Jampšič se rodio u Rimu, ali je po ocu potjecao iz Ljubljane. Premda nijedan Slovenac tijekom cijelog 16. stoljeća nije bio član svetojeronimske bratovštine, vjerojatno se o njegovu članstvu i ne bi pavela rasprava da sam kandidat "ne samo da nije znao 'ilirski' nego nije ni htio da se podvrgne ispitu znanja iz

²³ Radoslav K a t i ć i ć, "Ustanove sv. Jeronima u Rimu i povijest hrvatske kulture i narodnosti", *Homo imago et amicus Dei*, Zbornik u čast Ivana Goluba, Rim, 1991., str. 377.

²⁴ Isto, str. 380.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

²⁷ "Veliko i trajno značenje dobio je ilirski naziv svetojeronimskih ustanova u Rimu kada je papa Siksto V. bulom od 1. 8. 1589. ne samo potvrdio crkvu Iliraca (*ecclesia quae Illyricorum dicitur*) i gostinjac ilirskoga naroda (*hospitalis nationis Illyricae*) nego je pri toj crkvi osnovao i kaptol, učinivši je time zbornom crkvom: *in collegiatam ecclesiam sub invocatione sancti Hieronymi huiusmodi cum mensa capitulari, sigillo et arca communibus aliisque collegialibus insignibus*. Uvjer za postavljanje na kanonička mjesta, prebende i beneficije bilo je poznavanje hrvatskoga jezika, koji je u buli također nazvan ilirskim." (Radoslav K a t i ć i ć, navedeno djelo, str. 380).

²⁸ Stjepan K r a s i ć, "Presuda vrhovnoga crkvenog suda o tomu koji krajevi pripadaju 'Iliriku' i , sukladno njoj, koji se jezik smatra 'ilirskim'", navedeno djelo, str. 100.

njega, pa se među članovima kaptola povela rasprava o tomu da li se Kranjska uopće nalazila u 'Iliriku', odnosno imaju li Slovenci uopće pravo na spomenute ustanove u Rimu²⁹. Pred svetojeronimskim kaptolom Juraj Križanić zastupao je mišljenje da Iliriku pripadaju "ne samo Kranjska, nego Štajerska i Koruška"³⁰, dok se njegovu mišljenju oštro opirao Splićanin Jeronim Paštrić³¹. S obzirom na to da se suprotne struje nikako nisu mogle složiti oko toga može li Slovenac biti članom "ilirskoga" kaptola u Rimu cijeli je problem iznesen najprije pred crkveni sud prvog i drugog stupnja, da bi cijela stvar na kraju došla pred vrhovni crkveni sud Svetu Rotu (*Sacra Rota*) koji je konačnu odluku donio 10. prosinca 1655. godine. U zaključku Svete Rote stoji "da se pod ilirskom pokrajinom u istinitom i pravom smislu razumije Dalmacija, koje su dijelovi Hrvatska, Bosna i Slavonija, a sasvim su isključene Koruška, Štajerska i Kranjska"³². To će reći da svećenik Jampšič nije mogao pristupiti u ilirski kaptol, te da su europski učenjaci pobili tvrdnje Jurja Križanića. Osim što odluka Svete Rote potvrđuje hrvatski narod kao naciju pod ilirskim imenom, te hrvatske zemlje u sastavu, s manje ili više odstupanja, u kontinuitetu od hrvatskoga srednjovjekovnoga kraljevstva do današnjih dana, iz reakcija u Hrvatskoj na ovu presudu saznajemo da je u 17. stoljeću sasvim prirodno bilo prihvaćeno i duhovno jedinstvo hrvatskoga naroda, njegovo poimanje kao jedinstvene nacije, bez obzira na dijalektalnu podijeljenost na području jezika, i političku obzirom na strane vladare. Samo jedan dan nakon što je Sveta Rota svečano iznijela svoju presudu, odnosno 25. travnja 1656. godine Juraj Ratkaj, zagrebački kanonik i povjesničar, iz Zagreba je pisao pismo predstavnicima dviju suprotstavljenih strana – Jurju Križaniću i Jeronimu Paštriću. Kako je Križanić bio i svećenik zagrebačke biskupije Ratkaj ga je osobno poznao, a u pismu nije krio razočarenje Križanićevim nastojanjem da dokaže kako Koruška, Štajerska i Kranjska pripadaju teritoriju "ilirskih zemalja"³³. Splićaninu Jeronimu Paštriću, kojega Ratkaj nikada nije upoznao, i koji mu je teritorijski itekako dalek s obzirom na nesretnu razdijeljenost Hrvatske, Ratkaj piše toplo pismo potpore³⁴. Premda su Ratkaju, dakle, teritorijalno bile bliže slovenske zemlje, posve je jasno da mu je duhovno bliža primorska Hrvatska, što otkriva da je hrvatski narod oduvijek osjećao svoju duhovnu jedinstvenost, bez obzira na političke i povijesne neprilike, što se odrazilo i na poimanje jezika. Stoga se Bartol Kašić s punim pravom naziva ocem hrvatskoga jezikoslovlja, dok je Križanićeva gramatika, kao i on sâm, samotna i izgubljena plod hrvatskog sanjarskog mentaliteta. Križanićeva gramatika naslova *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku (Gramatički prikaz o*

²⁹ S. K r a s i ć, navedeno djelo, str. 102.

³⁰ Isto.

³¹ Jeronim Paštrić o tome je problemu napisao četiri rasprave: 1. *Descriptio Dalmatiae et Illyricum cum suis Provinciis*, 2. *De situ Carniolae et Lubianae eius metropolis*, 3. *O Lješiu i Iliriku*, 4. *De baptismate Zagradiensi*. (S. K r a s i ć, navedeno djelo, str. 102).

³² Radoslav K a t i ć i ć, "Ustanove sv. Jeronima u Rimu i povijest hrvatske kulture i narodnosti", navedeno djelo, str. 382.

³³ Između ostaloga Ratkaj Križaniću piše: "Primio sam već više pisama iz Rima od braće našega ilirskoga roda kojima se meni, gojencu istoga roda, ne bez velike žalosti njihove duše javlja da ti, najdraži brate, kao da miješnjaš prava prirode i bez uzroka okrutno bješniš protiv majčinske utrobe roda, te već čujem kako mnoga njihova pisma izvikuju tužbu: sinovi moje majke borili su se protiv mene." (R. K a t i ć i ć, navedeno djelo, str. 383).

³⁴ Juraj Ratkaj Paštriću piše: "Nepoznat licem, a ipak meni izvrsno poznat po (svojoj) ljubavi prema rodu (naših) otaca iz grada Rima preko tolikih prostranstava tekućega elementa i zemlje, pišeš sve do ovamo meni". (R. K a t i ć i ć, navedeno djelo, str. 383).

ruskom jeziku) zapravo je gramatika zamišljena Križanićeva općeslavenskoga jezika. Za svoju gramatiku Križanić je podatke crpio iz svih njemu poznatih slavenskih jezika. On nije prihvaćao tezu da je hrvatski jezik temelj svih drugih jezika i da ga svi slavenski narodi mogu dobro razumijeti, on je htio stvoriti jedinstveni, novi, umjetni zapravo, općeslavenski jezik. Ideju za pisanje gramatike općeslavenskoga jezika Križanić je dobio vjerojatno još prije 1641. godine, kada je Zboru za širenje vjere iznio plan o uniji s ruskom crkvom. Vjerojatno nakon poznate parnice pred Svetom Rotom, Juraj je Križanić dospio u Moskvu gdje je caru Alekseju iznio svoj plan o pisanju gramatike. Godine 1661. Križanić je prognan u Sibir, gdje je u Tobolsku tijekom svoga izgnanstva napisao svoju zamišljenu gramatiku, stoga se ona i datira godinom 1665. Premda u svojoj gramatici Križanić opisuje "međuslavenski jezični mozaik" temeljen na starocrkvenoslavenskom jeziku, iz nje se može podrobnijim istraživanjem odčitati i gramatika hrvatskoga jezika trodijalektalne osnove. Juraj je Križanić kao svećenik te vrstan učenjak, koji se osim filologijom, bavio još teologijom, politologijom, glazbenom teorijom i drugim humanističkim znanostima, boravio vrlo često na dvoru Petra Zrinskog u Ozlju. Odtamo je baštiniio trodijalektalni *jezični koine*, stoga su u njegovoj općeslavenskoj gramatici značajke hrvatskoga jezika prepoznate pod značajkama jezika ozaljskoga kruga. U naslovu svoje gramatike Križanić kaže da je riječ o "gramatici ruskoga jezika", a to vjerojatno iz razloga što se nadao da će je ruski car ipak prihvatiti, te da će njegova gramatika biti jedna od prvih stuba na putu crkvenog jedinstva. Gramatika Jurja Križanića puna je dva stoljeća ostala u rukopisu, prvi dio je izdan u Hrvatskoj 1848. godine, a drugi u Rusiji, u Moskvi 1859. godine. Također, to je jedan od razloga što je Križanićeva gramatika ostala jedinstvena u čitavoj povijesti hrvatskoga jezikoslovlja, s obzirom na to da Križanićeve jezične i gramatičke postavke nitko nije mogao nasljedovati, ni da je i htio. Juraj Križanić tipična je pojava europskoga baroka, sazdan od suprotnosti, pun velikih ideala i snova, zaboravio je na stvarnost i zamijenio je svojim panslavenskim fantazijama, koje doista nitko od Slavena nije mogao razumjeti.

U 17. stoljeću na tragu Bartola Kašića javlja se još jedna gramatika, ali ovaj put prva hrvatska gramatika nekog stranog jezika. Riječ je o gramatici isusovca Jakova Mikalje (1600.–1654.) pod naslovom *Grammatika talianska ukratko ili kratak nauk za naucčiti latinski jezik*. Mikaljina gramatika zapravo je dodatak njegovom trojezičnom hrvatsko-talijansko-latinskom rječniku *Blago jezika slovinskoga*. Oba djela Mikalja je tiskao u Loretu 1651. godine. Kako je kao isusovac djelovao u dubrovačkoj isusovačkoj gimnaziji, Mikalja je zasigurno imao u rukama Kašićeve *Institutiones*, te je sam poželio napisati djelo namijenjeno podučavanju hrvatske djece talijanskom i latinskom jeziku. Dakako da je i njegovo djelo jedan od plodova katoličke obnove i nastojanja Družbe Isusove da se očuva hrvatska baština, te da se hrvatska mladost odgaja na dubokim i kvalitetnim zasadama katoličke vjere. Josip Jernej podrobnim istraživanjem Mikaljine gramatike zaključio je da se i Mikalja, kao i Kašić, oslanjao na poznate latinske gramatike, osobito onu Alvarezovu, dok je Mikalja uz to na raspolaganju imao "cijeli niz talijanskih gramatičkih priručnika, od Fortunija i Pergaminija do Buonmatteija"³⁵. Pretpostavlja se da je Mikalja svoju

³⁵ Josip Jernej, "Gramatike Bartola Kašića i Jakova Mikalje", u: *Isusovci u Hrvata*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija "Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata", Zagreb, 1992., str. 298.

gramatiku pisao dosta brzo te će u tom kontekstu J. Jernej zaključiti da bi trebalo "više nego o gramatici u našem slučaju govoriti o kratkom prikazu talijanske morfologije ili o pregledu flektivnog, tj. deklinacijsko-konjugacijskog sustava"³⁶. Jakov se Mikalja prema vlastitom nahođenju odlučio na pisanje rječnika i gramatike za hrvatske učenike, stoga se može pretpostaviti da mu se ideja da napiše gramatiku javila nakon što je već rječnik dijelom bio i tiskan, kada je poznato da je prvi dio rječnika otišao u tisak već 1649. godine. Kao vrstan pedagog Mikalja je zaključio da će djeca puno lakše naučiti latinski, ako prije nauče talijanski jezik, koji su ipak svakodnevno mogli čuti, a bili su i u stalnom doticaju s literaturom na talijanskome jeziku. Kada u svojoj gramatici talijanski uspoređuje s hrvatskim, njegov je hrvatski jezik kao i Kašićev naddijalektalna štokavština. Dijelom to možemo tumačiti činjenicom da je Mikalja boravio i djelovao u Dubrovniku, u cvjetnjaku hrvatske renesansne i napose barokne književnosti, a dijelom i činjenicom da je 17. stoljeće doista prihvatilo književni jezik Kašićeve gramatike, i to ne zato što je taj jezik Kašić normirao u gramatici, već iz razloga što je to doista bio najrašireniji hrvatski dijalekt³⁷. Osim što je Mikalja boravio u Dubrovniku, pretpostavlja se da je njegovo podrijetlo vezano uza Split, stoga ne čudi da je i on "bosanski" tip jezika smatrao najljepšim. Kao i u Kašićevu slučaju, a u Mikaljinu zapravo još i više, nije riječ samo o jeziku Bosne, nego prije svega o jeziku kojim su govorili izbjegli bosanski Hrvati, koji su nastanili slobodna hrvatska primorska područja. Premda u naslovu svoje gramatike Mikalja ne navodi naziv hrvatskoga jezika, kako ga je zvao možemo zaključiti i prema naslovnici rječnika. Kada navodi hrvatski naslov rječnika to je *Blago jezika slovinskoga*, a kada navodi latinski naziv rječnika piše *Thesaurus linguae illyricae sive dictionarium illyricum. In quo verba Illyrica, Italice et Latine redduntur*, dakle posve je jasno da Jakov Mikalja u nazivu hrvatskoga književnoga jezika nasljeđuje Bartola Kašića, te da je jezik svoga rječnika smatrao književnim jezikom svih Hrvata, i to na području čitavoga Ilirika. Ovaj dvojaki naziv hrvatskoga jezika već je objasnio Bartol Kašić i u svom Rječniku i Gramatici, kako navodi Vladimir Horvat "u njegovoj Gramatici nalazimo među pridjevima koji označavaju narodnu pripadnost (quod gentem vel nationem indicat) Slovinski – Illyricus (str. 43), a u Rječniku nalazimo poredano na str 48 i 279: *Harvácchi, a, e = Sclavono, a, o; Horvatski, a, o = Sclavone, a, o; Horvát, ta, m. = Croato.*"³⁸.

Jakov Mikalja u hrvatskome jezikoslovlju nije samo poznat po tome što je napisao prvu talijansku gramatiku na hrvatskome jeziku, već i po svojoj originalnoj gramatičkoj terminologiji i velikom prinosu na području ujednačavanja latinske grafije za hrvatski jezik. Stoga Josip Jernej i navodi da su Mikaljinom Gramatikom "položeni temelji hrvatskoj gramatičkoj terminologiji", te dalje zaključuje kako je na taj način "ona zanimljiva i za romaniste i slaviste, a ulazi u povijest našeg školstva kao prvi udžbenik jednog stranog živog jezika napisan na našem jeziku"³⁹.

³⁶ Isto.

³⁷ Ne zaboravimo pritom i činjenicu da je Jakov Mikalja bio isusovac, a težnja toga reda bila je da se književni jezik stvara na najraširenijem narječju.

³⁸ Vladimir H o r v a t, "Kašićeva jezikoslovna pobjeda – *Ritual rimski*", navedeno djelo, str. 275.

³⁹ Josip J e r n e j, "Povijest talijanskih gramatika na hrvatskom ili srpskom jeziku od 1649. do 1900.", *Rad JAZU, knjiga 388*, Zagreb, 1981., str. 174.

Koliko je 17. stoljeće važno za čitav razvoj hrvatskoga književnoga jezika, posve je jasno ako se složimo s riječima Stjepana Krasica koji će kazati da je to "herojsko doba hrvatskoga jezika"⁴⁰. Na samom početku stoljeća, već 1604. godine, Bartol Kašić objavljuje *Institutionem linguae illyricae libri duo* – prvu gramatiku hrvatskoga književnoga jezika, u kojoj normira najrasprostranjeniji dijalekt hrvatskoga naroda, ujedinjujući zapravo težnju da hrvatski književni jezik bude primjeren većini hrvatskih govornika, kao i hrvatskom narodu na području okupiranom od Turaka, ali da hrvatski jezik ujedno bude normiran i na temelju bogate renesansne i barokne književnosti, što duborvačke, što dalmatinske i hrvatske uopće. Stoljeće je to burno za cijelu Europu, a za Hrvatsku posebno. Istodobno sa žestokim ratovanjima s Turcima, stalnom strahu i opasnosti u domovini, hrvatska je inteligencija u središtu katoličkoga svijeta – Rimu, stvarala jedinstveni hrvatski književni jezik, razvijala znanost i umjetnost, prenoseći je na suprotnu obalu Jadrana. Stoljeće je to životnog baroka za Hrvatsku, velikih uspona i padova, od uvođenja hrvatskoga jezika na uglednim europskim sveučilištima, velikih hrvatskih umova koji i danas zadivljuju svijet, velike parnice pred Svetom Rotom na kojoj su nizozemski kartografi *crtali* Ilirik, do surove stvarnosti Kandijskoga rata, urote i pogubljenja Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana, Turaka pod zidinama Beča 1683., gdje je i gramatičar Juraj Križanić izgubio svoj prognani život, do Karlovačkog mira 1699. godine. U 18. stoljeće hrvatskoga jezikoslovlja odvodi nas genijalni lik i djelo Pavla Rittera Vitezovića (1652.–1713.) koji je nakon svih tragičnih zbivanja u Hrvatskoj u drugoj polovici 17. stoljeća, u austrijskom caru Leopoldu I. i njegovoj centralističkoj vladavini zakratko prepoznao obnavljanje starog i jedinstvenog hrvatskoga kraljevstva, on je pod pojmom *totius Croatia* razumijevao da "ujedinjenje hrvatskih pokrajina ne znači samo centripetalnost u zemljopisnom smislu nego i u kulturnom te da je političko jedinstvo usko povezano s jezičnim"⁴¹. U tom je smjeru tekao cjelokupan njegov rad, od savršene koncepcije grafijske reforme – jedan glas = jedno slovo, do *Kronike* iz 1696. godine i *Croatia rediviva* iz 1700. godine.

U 17. stoljeću normiran je hrvatski književni jezik, pred najvišim sudom Europe potvrđene su granice "Ilirika", definirano je da su izričito Hrvati govornici "ilirskoga jezika", te da je naziv *ilirski jezik* tj. *lingua Illyricae* zapravo naziv za hrvatski književni jezik, te da je hrvatski narod pod pojmom "ilirski" potvrđen kao nacija. Na kraju bismo samo mogli zaključiti da je 19. stoljeće zapravo iskrivljeno ogledalo 17., ono što je započeto u 17. stoljeću na planu hrvatske jezične standardizacije dovršeno je i zakinuto u 19.; koliko je hrvatska inteligencija, i u Rimu i domovini, bila otvorena širokim europskim pogledima na svoju naciju, zemlju i kulturu, s težnjama o jedinstvenosti zemlje i duha, u tolikoj se mjeri 19. stoljeće izgubilo u političkim iluzijama panslavizma, i ostalo bez svog slavnog ilirskog imena.

⁴⁰ Stjepan K r a s i ć, "Uvodne napomene", navedeno djelo, str. 9.

⁴¹ Milan M o g u š, "Sedamnaesto stoljeće", *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, 1995., str. 92-93.

HRVATI UČE HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK (18. ST.)

Tijekom stoljeća europskoga prosvjetiteljstva na području jezikoslovlja nastavilo se "utrtim stazama hrvatskih leksikografa i gramatičara"⁴² 17. stoljeća. Doba 18. stoljeća bilo je plodno za jezikoslovni, leksikografski i gramatičarski rad podjednako, za čitavo područje Hrvatske. Nakon oslobođenja velikoga dijela okupiranog teritorija od Turaka među hrvatskom inteligencijom javila se silna želja za opismenjivanjem neukoga naroda. U 18. stoljeću javlja se hrvatska najpopularnija knjiga – *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića (1704.–1760.), prijevod Svetoga pisma Matije Petra Katančića (1750.–1825.), njegov veliki leksikografski rad, ali i cijeli niz hrvatskih rječnika i gramatika. Javlja se u 18. stoljeću i težnja za normiranjem hrvatskoga književnoga jezika na kajkavskoj osnovici, s obzirom na to da je hrvatska književnost kajkavskoga idioma doslovno procvatila u prosvjetiteljskom stoljeću. Nadalje, središte kulturnog i filološkog rada u ovom se stoljeću preselilo iz hrvatskih primorskih gradova u hrvatski kontinent, pa tako u drugoj polovini 18. stoljeća nalazimo čak tri "slavonske" gramatike vrsnih hrvatskih jezikoslovaca – Antuna Matije Reljkovića, Blaža Tadijanovića i Marijana Lanosovića. Da jezikoslovni rad u Dalmaciji i primorskoj Hrvatskoj ipak nije zamro svjedoče nam i vrlo kvalitetne gramatike iz pera Ardelija Della Belle i Josipa Jurina. Na samom početku stoljeća javljaju se dvije gramatike franjevac Tome Babića i Lovre Šitovića Ljubuškog. Ono što je najvažnije za čitavo stoljeće, bez obzira što se javljaju i kajkavske gramatike, jest da se nastavio put kojim je krenuo Bartol Kašić, Hrvati su doista prihvatili naddijalektalnu štokavštinu kao svoj književni jezik. O tome nam svjedoči i procvat gramatičarskoga rada u jednakoj mjeri u Slavoniji i Dalmaciji, ali i silna težnja hrvatskih gramatičara da u svoja jezikoslovna djela inkorporiraju značajke više hrvatskih dijalekata, tako da je kontaktna sinonimija u jednakoj mjeri značajka hrvatskih i jezikoslovnih i umjetničkih djela. Svijest o jedinstvu hrvatskoga jezika i hrvatskih zemalja dolazi u 18. stoljeću do punoga izražaja, stoga Zlatko Vince u tom kontekstu navodi: "Kanižlić se ugleda u Gundulića, Bunića i posebno u Đurđevića. M. P. Katančić ističe da Kanižlić s Dubrovčanima 'aemulatus certe est', i svojom knjižicom o ilirskoj poeziji *De poësi illyrica libellus*, govori ne samo o Reljkoviću ili Kanižliću nego i o Barakoviću, P. Diviniću i A. K. Miošiću. Reljković u predgovoru svojoj Gramatici otvoreno tvrdi kako se služio dalmatinskim i kajkavskim riječima, Grabovcu je Dalmacija 'hrvatska druga provincija' "⁴³.

Da je među europskim intelektualcima hrvatski jezik zadržao svoj ugledni status iz 17. stoljeća govori nekoliko činjenica o španjolskom isusovcu Lorenzu Hervásu y Pandourou (1735.–1809.), koji su ubraja u pionire poredbene lingvistike uopće, a jezikoslovljem se bavio i u najtežim prilikama. O njemu će Vladimir Horvat zabilježiti sljedeće: "Za nas su naročito zanimljive one njegove knjige u kojima donosi i građu iz hrvatskoga jezika, a uz pomoć Kašićeve gramatike i Della Bellina rječnika 'usudio se dodati neke gramatičke bilješke'. (...) Hervás je smatrao da

⁴² Milan M o g u š, "Osamnaesto stoljeće i početak 19. stoljeća", *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, 1995., str. 118.

⁴³ Zlatko V i n c e, "Od Bačanske ploče do Kačića i Reljkovića", *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978., str. 46.

'lingua Illirica è matrice' za sve slavenske jezike. On ih uspoređuje i na taj način da Očenaš donosi u 18 jezika ili dijalekata u paralelnim recima"⁴⁴. Nadalje, u njegovu su arhivu sačuvane bilješke iz Reljkovićeve i Kašićeve gramatike, te rječnika Ardelija Della Belle, Fausta Vrančića i Jakova Mikalje.⁴⁵

Prvu gramatiku u 18. stoljeću objavio je Toma Babić (1680.–1750.) u Veneciji 1712. godine, pod naslovom *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata*. Franjevac Toma Babić koji je djelovao na području Bosne Srebrne, svoju je Gramatiku namijenio učenicima koji tek počinju učiti gramatiku materinjskog jezika. Stoga ju je u potpunosti radio prema latinskoj Alvarezovoj Gramatici, u odabiru jezika (što je posve prirodno) nasljedovao je Bartola Kašića, posebno ističući ljepotu "bosanskoga" jezika. O duhu vremena u kojem je nastala Babićeva Gramatika govori nam i njegova puristička težnja. Nakon što su se hrvatske zemlje s Bosnom, i jezično i kulturološki uopće, oslobodile turske vlasti, u naših se jezikoslovaca stala buditi svijest o jezičnom čistunstvu. A kako će se dalje vidjeti i u slučaju A. M. Relkovića, nije riječ samo o čišćenju jezika od nepotrebnih tuđica, turcizama, germanizama i talijancizama, već o *čišćenju* odnosno preodgoju naroda koji je dva stoljeća bio naviknut na ratno stanje, tuđu upravu, nered i nemar, dok je postotak nepismenoga puka bio gotovo stopostotan. Babićeva Gramatika doživjela je drugo izdanje 1745. godine.

Gramatiku štokavsko ikavsko-jekavske stilizacije Babićeva tipa, samo godinu dana kasnije u Veneciji objavio je bosanski franjevac Lovro Šitović Ljubušak (1682.–1729.), naslova *Grammatica latino-illyrica*. Njegova je Gramatika izdana još dva puta – 1742. i 1781. godine. I njegova je gramatika rađena prema Alvarezovu latinskom predlošku. I Ljubušak i Babić u svojim gramatikama "posebno naglašavaju potrebu proučavanja materinskog jezika, uspoređujući svoj jezik s jezikom Francuza i Španjolaca"⁴⁶. Obojica autora u naslovu svojih gramatika kažu da je riječ o *ilirskom jeziku*, dok iz Babićevih riječi u predgovoru zaključujemo kako on *ilirski jezik* smatra temeljem svih slavenskih jezika. Dakle, ideje 17. stoljeća svoje su mjesto u kontinuitetu pronašle i u 18., pa čak i dalje.

Najboljom gramatikom 18. stoljeća smatra se djelo dubrovačkog isusovca Ardelija Della Belle (1655.–1737.) – *Istruzioni grammaticali della lingua illirica*, koje je objavio u Veneciji 1728. godine. Gramatika je dodana Della Bellinu rječniku *Dizionario italiano, latino, illirico*. S pravom stoga Sanda Ham zaključuje da je Della Bella napisao "potpuni jezični priručnik, a ne samo rječnik"⁴⁷, što je u potpunosti u skladu sa stoljećem prosvjetiteljstva. Della Bella nasljeđuje Kašićevu Gramatiku, i dalje normira naddijalektalnu štokavštinu Kašićeva tipa, nazivajući hrvatski književni jezik – ilirskim imenom. No, kako zaključuje Josip Jernej Della Bella je u gramatičarskom radu podosta odmakao od Kašića, stoga kaže kako "Della Bellina gramatika za potrebe talijanskih korisnika nije obično prerađeno izdanje Kašićeve

⁴⁴ Vladimir H o r v a t, "Isusovci, jezikoslovlje i slavenski svijet", u: *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb, 1999., str. 56.

⁴⁵ Usp.: V. H o r v a t, navedeno djelo, fusnota 162., str. 56-57.

⁴⁶ Zlatko V i n c e, "Od Bašćanske ploče do Kašića i Reljkovića", *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978., str. 45.

⁴⁷ Sanda H a m, "Stare hrvatske gramatike", *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb, 2006., str. 26.

Institutiones nego je obogaćena mnogim originalnim dodacima osobito u vezi glagolskih reakcija, kao i drugim važnim napomenama u kojima je autor u neku ruku preteča današnje kontrastivne lingvistike⁴⁸. Ardelio Della Bella svoje je djelo namijenio širem broju korisnika, stoga njegova Gramatika obiluje tumačenjima i relativno bogatom frazeologijom, Della Bella je zapravo samom kraju Gramatike pridodao mali frazeološki priručnik kojeg naziva *Izričaji svojstveni ilirskom jeziku*, odnosno *Modi di dire propri della lingua Illirica*.

Na temelju Della Bellina Rječnika i Gramatike, Milan Moguš zaključuje u kakvom je stanju hrvatski književni jezik na početku 18. stoljeća. U tom smislu zaključuje da je objavljivanjem Della Bellina djela "čitav jugoistočni kompleks hrvatske pisane riječi uvelike zaokružio svoju književnojezičnu izgrađenost: stvorio je bogatu literaturu na iznadregionalnom jeziku i dobio svoje prve prijeko potrebne gramatike i leksiokografske priručnike u kojima se opisuje upravo taj jezik. Spomenute gramatike i rječnici ne odražavaju samo trenutačno stanje jezične sinkronije nego se u njima, osobito u rječnicima, oslikava bogata leksička i frazeološka baština"⁴⁹.

Glede Della Bellina djela Sanda Ham zaključuje da je ono bilo uzor mnogim jezikoslovcima i književnicima, stoga kaže: "Djelo je u cjelini imalo velikoga utjecaja na hrvatski jezik i kulturu, na Della Bellu oslanjali su se gramatičari, leksikografi i književnici, a u mnogome je bio i uzor u preporodno doba"⁵⁰. Sve gore navedeno govori nam da Della Bella ilirski jezik smatra jezikom svih Hrvata, a ne samo Dubrovčana.

Kako je u 18. stoljeću Slavonija bila oslobođena od turske vlasti, ti su krajevi bili u silnoj potrebi za prosvjetom i osuvremenjivanjem života. Tako leksikografski i gramatičarski rad zapravo pripada općoj politici Beča, koja je u Slavoniji htjela provesti svoju reformu, te prilagoditi doseljeni živalj s istoka već postojećoj hrvatskoj, katoličkoj, zapadnjačkoj tradiciji. Da su se u Slavoniji odigravali upravo takvi događaji, te da "preodgoj" naroda nije uvijek išao lakim zamišljenim tijekom, govori i Antun Kanižlić (1699.-1777.) u svojoj žučnoj raspravi *Kamen pravi smutnje velike* (1780.), koja je u Slavoniji stekla veliku popularnost. Kada govori o ilirskom jeziku, a ilirski jezik drži glavnim jezikom svih slavenskih naroda⁵¹, on će zapisati i ovo: "Budući ja počeo od jezika iliričkoga govoriti, ako bi i hotio, mučati ne mogu, da nikoji jezik naš zovu jezik racki. Prišiše nam po rugu vlašku ovu peraču, kojom valjalo bi takva usta otrti, da se po koji način oprati mogadijahu sa svim Dunavom, po komu se dovezoše idući trbuhom za našim kruhom"⁵².

Ne treba stoga čuditi činjenica da se u 18. stoljeću u Slavoniji javlja više gramatika hrvatskoga jezika. U tom smislu Zlatko Vince i navodi da "od sredine 18. stoljeća nastaju organizirane akcije za jezično i grafijsko normiranje, pojavljuju se jezično-pravopisne komisije, izrađuju se u neku ruku i terminologije, izdaju priručnici,

⁴⁸ Josip J e r n e j, "Struktura Della Belline gramatike", *Filologija*, br. 19, Zagreb, 1991., str. 23.

⁴⁹ Milan M o g u š, "Osamnaesto stoljeće i početak devetnaestog stoljeća", navedeno djelo, str. 121.

⁵⁰ Sanda H a m, "Stare hrvatske gramatike", navedeno djelo, str. 26.

⁵¹ "Ilirički iliti slovinski jezik jest bogata i vele plodna mati toliko jezika, kojima druga kraljevstva govore." (Prema: Zlatko V i n c e, "Od Bašćanske ploče do Kačića i Reljkovića", navedeno djelo, str. 52.)

⁵² Prema: Zlatko V i n c e, navedeno djelo, str. 52.

pravopisi i gramatike, daju se određeni propisi i sl."⁵³. Prvu slavonsku gramatiku napisao je franjevac Blaž Tadijanović (1728.–1797.) pod naslovom *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*. Tadijanovićeve Gramatika doživjela je dva izdanja u vrlo kratkom razdoblju, prvo je izdanje objavljeno 1761. godine u Magdenburgu, a drugo pet godina kasnije, 1766. u Tropavi. Kao i većina 18-stoljetnih gramatičara, Tadijanović ne piše samo klasičnu gramatiku, već jezični priručnik potkriljepljen obiljem dobrih savjeta. Sanda će Ham kazati da je njegova Gramatika "prava jezikoslovna svaštarica" koja sadrži kratku gramatiku, rječnik, uzorke oslovljavanja i razgovora, te tablicu množenja.⁵⁴ Gramatika Blaža Tadijanovića istinski je primjer prosvjetiteljskog pogleda na filologiju, stoga je svoju gramatiku autor i pisao u drugoj osobi jednine, izravno se obraćajući čitatelju, poučavajući ga, upozoravajući i potičući na učenje⁵⁵.

Djelo Blaža Tadijanovića prati kontinuitet starih hrvatskih gramatika, ona je naddijalektalne naravi, normira štokavštinu jekavsko-ikavsko-ekavskoga tipa, što će reći da on ne piše slavonsku gramatiku, nego mlade Slavonce, svoje učenike, želi naučiti pravom hrvatskom književnom jeziku. U predgovoru Gramatici Tadijanović piše: "Metnio sam ja u ovoj knjizi dosta riči koje će se tebi viditi kakono nove, i tuđe, ali su one prave ilirske. Zato uči se pravo svojim jezikom govoriti, a nemoj od drugoga jezika riči krasti"⁵⁶. Osim što je u svojoj Gramatici Tadijanović ustrajao na purizmu hrvatskoga jezika, metodologija Gramatike ponajviše mu se temelji na primjeni hrvatsko-njemačke konverzacije, držeći ilirski, odnosno hrvatski književni jezik, ravnopravnim njemačkom jeziku. Sve nam to zapravo govori da su hrvatski jezikoslovci još od početka 17. stoljeća bili svjesni i jezične i nacionalne jedinstvenosti, te da su usprkos nesklonim društvenim događajima sve činili da tu jedinstvenost i sačuvaju.

Jedan od najpoznatijih slavonskih prosvjetitelja je Antun Matija Relković (1732.–1797.), autor poznatog *Satira*, ali i gramatike koja je doživjela čak tri izdanja – 1767. u Zagrebu, dok su druga dva izišla u Beču 1774. i 1789. godine. Premda u naslovu svoje gramatike *Nova slavonska i nimacska gramatika (Neue Slavonische und Deutsche Grammatik)* Relković ne spominje naziv ilirski jezik, on u Gramatici ipak normira hrvatski književni jezik. U tom smislu Sanda Ham o Relkovićevoj Gramatici piše: "Pisana je hrvatskim jezikom, djelomice njemačkim, a naslovi su i gramatičke kategorije pisani, osim hrvatskim i njemačkim, još i latinskim. Cijela je gramatika pisana štokavštinom i ikavicom (posve su rijetki jekavizmi), a naddijalektalnost je Relkovićeve jezika očita ponajprije iz rječnika jer osim Slavonisch redovito donosi i Dalmatinske i Horvatske primjere."⁵⁷ Relkovićeve je Gramatika, također, sadržavala purističke težnje, premda one nisu bile u potpunosti usmjerene i prema germanizmima, što je posve jasno ako se uzme u obzir da je Relković bio časnik austro-ugarske vojske, te da je čitav njegov prosvjetni rad u Slavoniji dijelom i plod austrijske politike prema novooslobođenim hrvatskim prostorima. O politici bečkoga dvora prema hrvatskim zemljama, osobito prema

⁵³ Zlatko V i n c e, navedeno djelo, str. 57.

⁵⁴ Sanda H a m: "Stare hrvatske gramatike", navedeno djelo, str. 29.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto, str. 31.

⁵⁷ Sanda H a m, navedeno djelo, str. 35.

Slavoniji, te odnosu Slavonaca prema Beču i ulozi Antuna Matije Relkovića, Mira Kolar-Dimitrijević zapisala je sljedeće: "Ipak sve odluke koje su bile donesene da bi se unaprijedilo gospodarstvo pokazuju da se isto nastojalo činiti na području civilne i na području Slavonske vojne krajine. Podjela se, dakle, smatrala privremenom, a jedinstvo hrvatskoga i slavonskoga prostora bilo je neupitno, premda je očito raznolikost narječja 'narodnog jezika' zbunjivala dvor, namećući potrebu da se upute pišu na više jezika i pisama, pri čemu je onda bilo najjednostavnije služiti se latinskim, odnosno njemačkim, jezikom, što je opet izazivalo otpor slavenskoga življa. Predobivanje slavenskoga stanovništva za suradnju bio je velik problem i tu uskače Matija Antun Relković svojim djelima, savjetima i kritikama."⁵⁸ U tom je kontekstu bila vrlo važna i plodna Relkovićeva suradnja s Nikolom Škrlecom Lomničkim⁵⁹. Moglo bi se zaključiti da je Matija Antun Relković značio za Beč ono što je Kašić značio Rimu. U određivanju periodizacijskih granica normiranja hrvatskoga književnoga jezika ova dvojica autora povezana su na poseban način; naime "svi se hrvatski jezikoslovci slažu da Matija Antun Reljković pripada novijem vremenu hrvatskoga jezika koje je obilježeno uznapređovalom standardizacijom"⁶⁰, a u jezikoslovnoj literaturi obično se i navodi da on pripada prvoj fazi standardizacije hrvatskoga jezika⁶¹, stoga bi se u sadašnjem pogledu na razvojni tijek hrvatskoga jezika moglo reći da je Relković zapravo bitna poveznica Kašića i iliraca, odnosno da Relkovićeva gramatika stoji između Kašićevih *Institutiones* iz 1604. godine i Babukićeve *Ilirske slovnice* iz 1836. godine. Ostaje samo pitanje zašto Relković kada već normira hrvatski književni jezik – zapravo ilirski, zašto ga tako i ne zove. Vjerojatno je Relković imao neke svoje stavove o pitanju naziva jezika, a posve je sigurno da se o tom pitanju u 18. stoljeću itekako govorilo, pa je tako poznato kako je Filip Grabovac (1697.–1749.) smatrao "da je ilirički jezik bolje nazvati hrvatskim jezikom"⁶². Obzirom da su obojica bili suočeni s istim problemom, posvemašnjim odnarođivanjem, jer ono što je Relković doživljavao u Slavoniji, Grabovac je vidio u Dalmaciji, naime, kako piše Vince, "živeći kao kapelan kod dalmatinskih četa u mletačkoj službi u mletačkim gradovima, gleda s boli u duši kako se oficiri odnarođuju i navikavaju i na tuđe običaje i na tuđi jezik". S obzirom na to da su naziv *ilirski* hrvatskome jeziku pridjenuli intelektualci 16. i 17. stoljeća, vjerojatno su u dobu prosvjetiteljstva ova dvojica autora držali da jezik i nazivom treba približiti narodu.

⁵⁸ Mira K o l a r – D i m i t r i j e v i ć, "Pisanje i djelovanje Matije Antuna Relkovića u gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskoga programa bečkoga dvora za Hrvatsku i Dalmaciju", u: *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Radovi sa znanstvenoga skupa u povodu 200. godišnjice smrti, Zagreb – Davor, 2000., 40.

⁵⁹ "Valja pretpostaviti da je Nikola Škrlec Lomnički trebao ljude kakav je bio Matija Antun Relković. Škrlec, naime, ništa nije napisao ni na njemačkom, ni na mađarskom, već samo na latinskom jeziku, ali u *Puncta constitutionalia* uzaludno predlaže uvođenje hrvatskoga jezika kao zapovjednoga u Hrvatskoj, što je zapravo prvi takav prijedlog. (...) Škrlec je, kao i Matija Antun Relković, poznavao latinski, njemački, francuski i mađarski jezik, ali je njegov 'narodni jezik' svakako bio kajkavska ekavština, a Relkovićev štokavska ikavština koja se govorila u Slavoniji. Na to područje valjalo je prodrijeti novim idejama (...)." (Mira K o l a r – D i m i t r i j e v i ć, navedeno djelo, str. 40).

⁶⁰ Branka T a f r a, "Suvremenost Reljkovićeve norme", u: *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Radovi sa znanstvenoga skupa u povodu 200. godišnjice smrti, Zagreb – Davor, 2000., str. 207.

⁶¹ Usp.: Isto.

⁶² Zlatko V i n c e, "Od Bašćanske ploče do Kašića i Reljkovića", navedeno djelo, str. 47.

Treću slavonsku gramatiku 18. stoljeća napisao je Marijan Lanosović (1742. – 1812.), ili kako ga Sanda Ham opisuje, "otac franjevac sa zavidnim obrazovanjem"⁶³. Lanosovićeve Gramatika doživjela je tri izdanja, prva dva 1778. i 1789. u Osijeku i treće 1795. u Pešti, a njezin puni naziv glasi – *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache mit einem nützlichen Wörterund Gesprächsbuche, auch einem Anhang verschiedener deutscher und slavonischer Briefe und einem kleinen Titularbuche versehen*. Vidljivo je već iz naslova da se Lanosović priklanja Relkovićevu razmišljanju o nazivu jezika, pa ni on hrvatski književni jezik ne zove ilirskim, već slavonskim. Marijan Lanosović autor je i jedne latinske gramatike na hrvatskome jeziku, naslova "Uvod u latinsko riči slaganje", objelodanjene u Osijeku 1766. godine. Kako navodi Zlatko Vince, zadaća Lanosovićeve Gramatike je bila "da pomogne strancu, Nijemcu u prvome redu, da nauči 'slavonski jezik'"⁶⁴, stoga je njegova gramatika pisana u potpunosti na njemačkome jeziku, dok su u trećem izdanju pridodani opisi i na mađarskome jeziku. Lanosović normira hrvatski književni jezik temeljen na naddijalektalnoj štokavštini ikavskoga tipa, premda donosi primjere s jekavizmima i nešto manje ekavizmima. Lanosovićeve Gramatika, također, svjedoči o snažnoj jezičnoj, pa i duhovnoj, povezanosti hrvatskoga sjevera i juga, odnosno hrvatskoga kontinenta i primorja. Premda jezik koji normira ne zove ilirskim, on ga tako osjeća, jer se i sam ugledao na "ilirске gramatike" svojih prethodnika. Stoga Sanda Ham kada piše o naddijalektanosti Lanosovićeve jezika, navodi: "Naddijalektalnost nije očita samo po višestrukostima u odrazu jata, posebice je prepoznatljiva po kontaktnim sinonimima u rječniku, a naročito po tome što se M. Lanosović ugledao na starije gramatičare, izrijeком na Della Bellu (a tako posredno i na Kašića) i na Mikalju. Della Bellinu se utjecaju mogu pripisati primjeri iz Palmotića i Gundulića kojima Lanosović oprimjeruje u 3. izdanju. A kada u slavonskoj gramatici susretnemo Gundulića, već je samo to znakom naddijalektalnosti."⁶⁵.

Gramatika Marijana Lanosovića govori i o još jednom važnom trenutku hrvatske jezikoslovne kulture. Naime, on je i pri kraju 18. stoljeća učinio ono što je Kašić učinio na početku 17. – otvorio je Europi put prema hrvatskome jeziku, Kašić je to učinio u smjeru Rima, a Lanosović u smjeru Beča i Pešte. Koliko je Lanosović bio cijenjen kao jezikoslovac govori i podatak da ga je car Josip II. imenovao članom "komisije za ujednačavanje dubrovačke grafije sa slavonsko-dalmatinskom koja je tada uvedena u škole na dva područja Trojednice: u Hrvatskoj i u Slavoniji"⁶⁶.

Rezimirajući bogatu gramatičarsku djelatnost u Slavoniji 18. stoljeća Milan je Moguš zamijetio tri osnovne tendencije slavonskih gramatičara: "1. želja da se u novim izdanjima dotjera ili dopuni prvotni gramatičarski opis, odnosno da se poveća građa; 2. sklonost da se preuzmu neka rješenja iz djela drugih gramatika slavenskoga kruga; 3. veća ili manja korespondencija sa sličnim djelima stvorenim dotada u drugim hrvatskim pokrajinama"⁶⁷.

⁶³ Sanda H a m, navedeno djelo, str. 38.

⁶⁴ Zlatko V i n c e, navedeno djelo, str. 70.

⁶⁵ Sanda H a m, navedeno djelo, str. 39.

⁶⁶ Milan M o g u š, "Osamnaesto stoljeće i početak devetnaestoga stoljeća", navedeno djelo, str. 127, 129.

⁶⁷ Milan M o g u š, "Osamnaesto stoljeće i početak devetnaestoga stoljeća", navedeno djelo, str. 127.

U svakom slučaju posve je jasno da se kontinuitet razvoja hrvatskoga književnoga jezika nastavlja, a njegovo normiranje unaprjeđuje, te da pojave gramatika od Slavonije preko Šibenika do Dubrovnika, na jedinstvenom jeziku naddijalektalne štokavske osnovice govori u prilog stalnog hrvatskog osjećanja jedinstva – duhovnog, političkog, na kraju i jezičnog, bez obzira na pokrajinske dijalektalne razlike.

Zanimljivo je u tom smislu spomenuti i razmišljanje Slavonca Marijana Jajića koji u 19. stoljeću čitajući Kašićev prijevod "Imitacije" Tome Kempenca zaključio kako je on dalmatinski jezik "poslavončio".⁶⁸

Bogata gramatičarska djelatnost razvijala se i u Dalmaciji. Tako su u 18. stoljeću na jugu Hrvatske nastale čak četiri trojezične gramatike, od kojih je objavljena samo gramatika primoštenskog franjevca Josipa Jurina. Ostale tri, također iz pera franjevačkih autora – Gašpara Vinjalića, Mije Bilušića i Andrije Bujasa, ostale su u rukopisu do najnovijih vremena.

Josip Jurin u Veneciji je 1793. godine objavio trojezičnu gramatiku naslova *Grammatica Illyricae juventuti latino-italoquae sermone instruendae accomodata* ili *Slovkigna slavnoj slovinskoj mladosti diachim, ilirichim i talianskim izgovorom napravljena*. On je svoju Gramatiku koncipirao kao trodijelnu knjigu; prvi dio čini latinska gramatika napisana hrvatskim jezikom, drugi dio je abecedni trojezični latinsko-talijansko-hrvatski rječnik i isto tako trojezični pojmovni rječnik, dok treći i najmanji dio zauzima hrvatska gramatika napisana talijanskim jezikom, koji Jurin i zove – *Oservazioni Sopra i Casi Nomi, Pronomi, Preposizioni della Lingua Illirica detta Slava*⁶⁹.

U predgovoru svojoj Gramatici, popularno nazvanoj *Slovkinji*, Jurin izričito kaže da se ugledao na oca franjevca Lovru Šitovića Ljubuška i njegovu latinsku gramatiku s početka stoljeća, a vjerojatno se služio i gramatikama Jakova Mikalja i Tome Babića⁷⁰, a moguće i još nekim autorima. Jurinova se Gramatika po svemu uklapa u kontekst hrvatskih gramatika 18. stoljeća, te ujedno prati i europska jezikoslovna gibanja. Prije svega, Jurin je izraziti purist, autor je novih riječi i kalkova, posebice glede gramatičke terminologije i opisa stilskih figura. Josip Jurin u svojoj hrvatskoj gramatici normira naddijalektalnu štokavštinu ikavsko-jekavske osnovice, što će reći da je i njegova *Slovkinja* zapravo gramatika hrvatskoga književnoga jezika. U tom smislu Branka Tafra primjećuje da je Jurin po odabiru jezika blizak slavonskim gramatičarima te se opet daje zaključiti da je do kraja 18. stoljeća postojao snažan kontinuitet osjećaja jedinstva hrvatskoga jezika, bez obzira na teritorijalne ili političke prepreke.⁷¹ U tom je smislu na temelju književne i filološke djelatnosti

⁶⁸ "Nisam je baš prvi kojino sam se privoda šlavonskoga prifatío. Godine 1641 (dakle prije dvi stotine godina) u Rimu je veće ovo dilce P. P. Barthol Kassia, misnik Družbe Isusove, Dalmatinac, pošlavončío, iz kojegano po prijatelji zadobivena ja sam ovi privod s većom stranom obrađívao." (Prema: Milan M o g u š, navedeno djelo, str. 127).

⁶⁹ Prema: Sanda H a m, navedeno djelo, str. 43.

⁷⁰ Usp: Branka T a f r a, "Jurinova gramatika", u: *Jezikoslovac fra Josip Jurin*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Primošten – Šibenik, 1999., str. 17.

⁷¹ "Jezik je Jurinove gramatike štokavska (npr. *trgovište*, *učilište*) ikavština, prošarana jekavizmima (*rika*, *rieka*). U tome se razlikuje od Babića i Šitovića, koji su dosljedni ikavci, a sličniji je slavonskim gramatičarima 18. st. Leksik je obogaćen čakavizmima, crkvenoslavenizmima, kalkovima, rjeđe novotvorenicama (...)." (Branka T a f r a, navedeno djelo, str. 20).

u Hrvatskoj 18. stoljeća Milan Moguš zaključio "da su se u 18. stoljeću mogli 'ilirskom' ikavicom sasvim tečno pisati pjesnički i znanstveni tekstovi, što znači da je taj tip jezika u potpunosti služio potrebama svekolikog duhovnog stvaralaštva u Slavoniji i od Slavonije preko Bosne i Hercegovine do mora"⁷².

Zanimljivo je i Jurinovo poimanje jezika, koje je u cijelosti na pragu razmišljanja hrvatskih i europskih jezikoslovaca 17. stoljeća, za njega je hrvatski književni jezik koji normira u Gramatici "slavni 'ilirički' jezik kojim govori dvadeset i više kraljevina i banovina, od Dalmacije do Litvanije"⁷³. Sanda Ham zaključuje kako Jurinova trojezična *Slovkinja* potvrđuje "da hrvatski gramatičari ne smatraju latinski ili grčki ni po čemu boljim od *Arvatskoga* pa *Arvatsko* nazivlje stavljaju uz bok nazivlju iz klasičnih jezika"⁷⁴. Premda je Jurinova *Slovkinja* podrobnije istražena i popularizirana u posljednje vrijeme⁷⁵, njome su se kasnije služili hrvatski gramatičari, a Appendini ju je smatrao jednom od najboljih⁷⁶.

Paralelno s normiranjem hrvatskoga književnog jezika štokavske osnovice u Slavoniji i Dalmaciji, u Zagrebu i okolici, u 18. stoljeću počele su se javljati težnje za normiranjem hrvatskoga književnog jezika, ali na temelju kajkavskoga narječja.

"Gramatike kajkavskoga književnoga jezika, na žalost, izlaze prekasno da bi njihov udjel u standardizacijskim procesima bio značajan, tek pred kraj 18. stoljeća"⁷⁷, piše Diana Stolac, premda je poznato da je hrvatska književnost na kajkavskom idiomu postoji i od mnogo ranije, samo se u hrvatskoj povijesti književnosti još uvijek nije skinula "hipoteka distancije"⁷⁸.

Autor prve hrvatske kajkavske gramatike varaždinski je profesor Antun Rajsp (1739.-1786.) koji je u varaždinskoj gimnaziji predavao njemački i mehaniku, ujedno upravljajući istom gimnazijom. Kako navodi Alojz Jembrih "kada je na zahtjev bečkog Dvora u gimnazijama trebalo poučavati njemački (1771.), Rajsp je, kao profesor iz matematike, preuzeo i taj predmet. Tako je već sljedeće, 1772. u Beču objavio njemačku gramatiku s hrvatskokajkavskim objašnjenjima"⁷⁹. Dakle, Rajspova gramatika punog naslova – *Nemška gramatika oder Anfangsgründe der deutschen Sprachkunst zum Gebrauche der croatischen Jugend in der Landes-Sprache verfasset*, objavljena u Beču 1772. godine, zapravo je njemačka gramatika s hrvatskim kajkavskim jezikom kao metajezikom. Kako A. Jembrih navodi na naslovnici Gramatike ne piše tko joj je autor, no iz dokumenta zbirke *Acta Consilii Croatici* (1775.) saznaje se za Rajspa. Ovaj dokument osim što je od velike

⁷² Milan M o g u š, "Osamnaesto stoljeće i početak devetnaestoga stoljeća", navedeno djelo, str. 129.

⁷³ Branka T a f r a, "Jurinova gramatika", navedeno djelo, str. 16.

⁷⁴ Sanda H a m, "Stare hrvatske gramatike", navedeno djelo, str. 46.

⁷⁵ Zlatko Vince je u knjizi *Putovima hrvatskoga književnoga jezika* iz 1978. godine spominje samo faktografski.

⁷⁶ Usp.: F. M. A p p e n d i n i, "Prefazione ai colti amatory delle lingue", *Grammatica della lingua Illirica*, Ragusa, 1808., str. XIII.

⁷⁷ Diana S t o l a c, "Standardizacijski procesi u kajkavskom književnom jeziku", *Filologija*, broj 24-25, Zagreb, 1995., str. 332.

⁷⁸ Alojz J e m b r i h, "Kajkavska književnojezična baština isusovaca u 17. i 18. stoljeću", *Isusovci u Hrvata*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija 'Isusovci na vjerskom znanstvenom i kulturnom području u Hrvata', Zagreb, 1992., str. 333.

⁷⁹ Alojz J e m b r i h, navedeno djelo, str. 331.

važnosti jer potvrđuje autorstvo prve hrvatska kajkavske gramatike, on je važan i radi promišljanja o nazivima hrvatskoga jezika. U dokumentu stoji: *Grammatica Germanica Raispiana ad usum Juventutis sclavonicae accommodata, ac in Illyricam linguam transposita (...)*⁸⁰. Vidljivo je, dakle, da se hrvatski mladići nazivaju pridjevom *sclavonicae*, a hrvatski jezik, bez obzira na svoju kajkavsku osnovicu, ilirskim. Zanimljivo je pritom razmatranje Diane Stolac o nazivima hrvatskoga kajkavskoga jezika: "U kajkavskih je autora 16. i 17. stoljeća, te u nekih i početkom 18. stoljeća, termin slovenski imao značenje 'kajkavski', od autora prve tiskane kajkavske knjige Ivana Pergošića, preko Antuna Vramca i Nikole Krajačevića, da izdvojimo samo najznačajnije predstavnike toga razdoblja. Posebno mjesto svakako zauzima Juraj Habelić, koji u Zrcalu marijanskom upotrebljava niz naziva za različite jezične sustave. Tako naziv slovenski jezik ima značenje 'kajkavski', a horvatski 'jezik čakavske dijalekatske osnovice'. Između naziva slovenski i horvatski za Habelića nema kolizije, što bi se u kasnijih autora sigurno desilo. (...) Drugi je naziv za značenje 'kajkavski književni jezik' horvatski. Nalazimo ga gotovo u svih kajkavskih autora 18. i 19. stoljeća, od Juraja Muliha do Tomaša Mikloušića i Josipa Đurkovečkoga. (...) Valja dodati da su i nekajkavci za kajkavski upotrebljavali naziv horvatski, npr. Matija Antun Reljković. (...) Pored ovih, neki su stariji kajkavski autori upotrebljavali i nazive ilirski / ilirički / ilirijanski, ali najčešće usporedno s bar jednim od navedena dva naziva."⁸¹

Krajem 18. stoljeća, 1779. godine, Ivan Vitković napisao je hrvatsku gramatiku s njemačkim kao metajezikom pod naslovom – *Gründe der croatischen Sprache zum Nutzen der deutschen Jugend*. Vitkovićeva Gramatika koju je namijenio strancima koji žele savladati osnove gramatike kajkavskoga književnoga jezika, ostala je rukopisu, koliko je poznato do danas nije objavljena. Druga kajkavska gramatika objavljena je 1783. godine iz pera autora Ignacija Szentmártonya (1743.–1806.), također, njemačkoga naslova – *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche*. Kajkavska gramatika Franza Korniga – *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen*, doživjela je u Zagrebu dva izdanja, 1790. i 1795. godine.

U njemačkim naslovima gramatika hrvatski se kajkavski jezik obilježuje pridjevima *kroatischen/croatischen*, što potvrđuje da su autori gramatika kajkavski jezik nudili kao jedan od oblika hrvatskoga književnog jezika. Da su kajkavski gramatičari kajkavski jezik držali ravnopravnim jezikom naddijalektalnoj štokavštini, potvrđuje i Milan Moguš kada govori o nazivima za hrvatski jezik u Sušnik – Jambrešićevu Rječniku iz 1742. godine. Između ostaloga Moguš ističe: "A iz dodatka koji nosi naslov 'Index illyrico sive croatico-latinus može se zaključiti da su Jambrešiću pojmovi *hrvatski* i *ilirski* jednaki"⁸². U tom je smislu zanimljivo i Kornigovo poimanje hrvatskoga jezika, koje ni po čemu ne odstupa od razmišljanja hrvatskih i europskih filologa 17. stoljeća. Zlatko Vince u tom kontekstu piše: "U predgovoru Kornig ističe korist poznavanja hrvatskoga jezika, što je od potrebe

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Diana Stolica, "Standardizacijski procesi u kajkavskom književnom jeziku", navedeno djelo, str. 331-332.

⁸² Milan Moguš, navedeno djelo, str. 142.

ne samo u kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, nego se slavenski jezik, kojega je i hrvatski dio, govori i u dijelu Ugarske, vojvodinama Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj, a onda i u Rusiji, Poljskoj i Češkoj"⁸³.

Iz svega navedenog razvidno je da se hrvatski književni jezik u 18. stoljeću nastavio razvijati na temeljima koje su čvrsto ugradili hrvatski isusovački jezikoslovci u 17. stoljeću. Hrvatski jezikoslovci 18. stoljeća imaju iste poglede na hrvatski kao ilirski jezik, drže i dalje da je to ishodišni jezik svih drugih slavenskih jezika. I kao što su hrvatske gramatike 17. stoljeća većinom bile namijenjene strancima za učenje hrvatskoga jezika, u 18. su stoljeću one popularizirane i većim dijelom namijenjene hrvatskim učenicima kako bi što bolje svladali gramatičke zakonitosti materinjskog jezika. U skladu s idejom prosvjetiteljstva, gospodarskim i prosvjetnim reformama carice Marije Terezije i cara Josipa II., nastajale su i hrvatske gramatike, tako su one vrlo često uz svoj jezikoslovni sadržaj zapravo bile i pravi mali priručnici, zapravo, "jezične svaštariče". U kolikoj je mjeri hrvatska književnost 17. stoljeća bila elitistička, na čelu s piscima poput Gundulića, Bunića Vučića, Barakovića i drugih, toliko je u 18. stoljeću književnost posve prosvjetiteljsko-populističke naravi, s Andrijom Kačićem Miošićem, Vidom Došenom, Filopom Grabovcem, a takav je bio i odnos prema jeziku. Gramatike 17. stoljeća bile su namijenjene već obrazovanim pojedincima, dok su one 18. stoljeća bile namijenjen širem narodnom sloju, i to ne samo kako bi normirale hrvatski jezik, već su sadržavale i odgojni karakter. Stoga ne čudi da su sve hrvatske gramatike 18. stoljeća purističke. Neki gramatičari u 18. stoljeću ilirski naziv hrvatskoga jezika već polako počinju zamijenjivati pokrajinskim nazivima, a vjerojatno iz razloga da bi se knjiga lakše približila puku. Ako se zna da je jedan od takvih gramatičara bio i Matija Antun Relković, za kojega je Tomo Matić zapisao da je "nikao iz naroda i po zvanju svojem živeći neprestano u doticaju s nime, a uz to bistra oka, mirna i trijezna razbora, znao je Relković sigurnom rukom izabrati, što će reći narodu, a umio mu je govoriti tako, da ga je narod razumio i zavolio"⁸⁴, posve je jasno da je on želeći približiti svoju Gramatiku Slavoncima, hrvatski književni jezik koji u njoj normira nazvao slavonskim. Takvom su se idejom vjerojatno vodili i neki drugi gramatičari njegova doba. Ipak, pojam ilirskoga jezika u znanstvenoj filološkoj literaturi kao i u većini drugih gramatika i leksikografskih djela već je zauzeo svoj prostor u 17. stoljeću, u 18. on se još snažnije ukorijenio u hrvatskim jezikoslovnim i leksikografskim djelima, te su gramatičari na jugu i sjeveru Hrvatske pod ovim nazivom razumijevali jedan i jedinstveni hrvatski književni jezik. Time su oni već počeli graditi kuću hrvatskoga standardnoga jezika, te se ilirski pokret na nju samo nadogradio. U tom je smislu Milan Moguš zaključio: "Tako, gledajući u cjelini, ilirski je naziv pokrивao sve tri velike hrvatske pokrajine, pa se i leksička građa svih triju književnih stilizacija preuzimala kao svoja te priključivala temeljnoj koja je mogla biti ili kajkavska ili čakavska li štokavska. Jer, sve je to pripadalo onoj sredini što ju je Jambrešić u predgovoru svoga rječnika nazivao *carissima Patria*"⁸⁵.

⁸³ Zlatko V i n c e, "U osvitu hrvatskog narodnog preporoda", navedeno djelo, str. 166.

⁸⁴ Tomo M a t i ć, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, HAZU, knjiga XLI, Zagreb, 1945., str. 139.

⁸⁵ Milan M o g u š, navedeno djelo, str. 142.

NOVO BUĐENJE HRVATSKE ILIRIJE

Svaki prijelaz stoljeća donosi i određene društveno-političke promjene koje uvjetuju razvoj gospodarstva, kulture i znanosti. U tom je smislu za razvoj hrvatske filologije od velikog značenja bio pad Mletačke Republike 1797. godine kada su Dalmacija i Istra potpale najprije pod Austriju, a već osam godina kasnije pod Napoleonovu vlast. Početak 19. stoljeća ujedno je i kraj stoljetne slobodne Dubrovačke Republike, koju je Napoleon zauzeo 1806., dok je svoj konačni kraj doživjela 1808. godine. Godinu dana kasnije Napoleon uspostavlja Ilirske provincije sa središtem u Ljubljani⁸⁶. Ove su se promjene najvećim dijelom odrazile na dvije vrlo značajne dopreporodne gramatike autora Franje Marije Appendinija i Šime Starčevića.

Marko Samardžija kraj 18. i početak 19. stoljeća drži vrlo plodnim glede gramatičarskog rada u Hrvatskoj, pa je u tom kontekstu i zapisao: "Pribrojimo li ponovljeno izdanje jedne gramatike objavljene prije 1790. (Lanosović: 1778, 1793) i ponovljeno izdanje jedne od novih gramatika (Appendini: 1808, 1828), u četiri i pol desetljeća između 1790. i 1835. objavljeno je ukupno jedanaest gramatika, u prosjeku svake četiri godine po jedna"⁸⁷. Činjenica je to koja nam govori da su hrvatski jezikoslovci imali silnu potrebu za isticanjem jedinstva svoga jezika, osjećajući Vitezovićeve riječi kako jedinstvo jezika vrlo često znači i političko jedinstvo. Upravo to je bio temelj cijelog ilirskoga pokreta, a sam pokret ne bi mogao ni nastati da nije bilo marljivog rada gramatičara 17., 18. i početka 19. stoljeća.

Iz pera Istranina Josipa Voltića izdana je u Beču 1803. godine gramatika naslova *Ričoslovník ilirskog, italijanskog i nimasckoga jezika s jednom pripodstavljenom gramatikom ili pismenstvom*. Voltić je u Beču djelovao kao privatni učitelj pa je njegova gramatika nastala na poticaj baruna Marije Stefanea Carnea, inače njegova učenika koji se veoma zanimao za hrvatski jezik. U pisanju svoje Gramatike Voltić se koristio starim hrvatskim rječnicima i gramatikama, poput onih Jakova Mikalje, Ardelija Della Belle, Belostanca, a vrlo vjerojatno i Marijana Lanosovića. Bez obzira na to što je bio rođeni Istranin, Voltić je kao pravi hrvatski intelektualac svoga doba znao procijeniti da je temelj za hrvatski književni jezik već izabran, stoga on u svojoj Gramatici normira naddijalektalnu štokavštinu ikavkoga izgovora. U skladu s time on jezik svoje Gramatike zove ilirskim, nije ga morao zvati nikakvim pokrajinskim nazivom, s obzirom na to da je Gramatiku namijenio barunu Carneu kojemu je vjerojatno bio poznat pojam Ilirika, ilirskoga naroda, pa tako i ilirskoga jezika. Gramatika i Rječnik Josipa Voltića još nisu dokraja istraženi, cijelo jedno stoljeće ovo je djelo trpjelo nepravedno prišivenu negativnu ocjenu vukovaca. U tom smislu Sanda Ham piše: "... bila je posve pogrešno prosuđena i kritizirana iz pera ovostoljetnih mareticevaca koji su joj oštro zamjerali hrvatsku tradicionalnu podjelu imenica na vrste prema nastavku u G. jd., a hrvatske književnojezične množinske nastavke proglasili tragovima starih čakavskih oblika. U naše doba, kada se hrvatska jezična povijest vrjednuje u skladu sa suvremenim jezikoslovnim postavkama, Voltićeva je gramatika našla svoje mjesto u povijesti hrvatskih gramatika"⁸⁸.

⁸⁶ Zanimljivo je u ovom kontekstu sjetiti se spora pred Svetom Rotom sredinom 17. stoljeća.

⁸⁷ Marko Samardžija, "Hrvatsko sociolingvističko stanje od godine 1790. do hrvatskog narodnog preporoda", u: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnoga jezika*, Zagreb, 2004., str. 55.

⁸⁸ Sanda Ham, "Stare hrvatske gramatike", navedeno djelo, str. 48.

Znanost nije pravedno postupila ni prema Voltićevu Rječniku, karakterizirajući ga samo praktičnim djelom, premda su ga kasniji autori u potpunosti iscrplili⁸⁹.

Na početku stoljeća javlja se još jedna nedovoljno poznata gramatika, a riječ je o djelu *Horvazcka gramatika oder kroatische Sprachlehre* Josipa Ernesta Matijevića. Matijević u svojoj Gramatici izdanoj u Zagrebu 1810. godine normira hrvatski kajkavski književni jezik. Neki kritičari smatraju da je Matijević samo priredio Kornigovu Gramatiku, dok ju je Jernej Kopitar ocijenio potpuno beznačajnom. Valjalo bi ipak život i djelo Josipa Ernesta Matijevića detaljnije istražiti, i zatim ocijeniti.

Kada je Napoleon mirom u Schönbrunn dobio sve hrvatske zemlje i ujedinio ih zajedno s Koruškom i Kranjskom u Ilirsku provinciju, na čelu iste Provincije bio je general August Marmont koji je dobro poznao hrvatski jezik. Prema navodima povjesničara "Maromont je namjeravao uvesti, uz francuski jezik, narodne jezike pokrajina, pa tako i 'ilirski jezik' kao službeni u vanjskoj službi, naime u razgovoru sa strankama i u domaćem djelokrugu, dok je francuski trebalo uvesti samo u glavne urede, naročito u dopisivanju s centralnom vladom u Parizu, kojoj bijaše Ilirija podvrgnuta samo u vojničkim i financijskim poslovima"⁹⁰. General August Marmont potakao je na rad dva vrsna hrvatska gramatičara – Franju Mariju Appendinija i Šimu Starčevića.

Franjo Marija Appendini (1768.–1837.) objavio je svoju gramatiku – *Grammatica della lingua Illirica* 1808. godine u Dubrovniku. Appendinijeva Gramatika doživjela je još tri izdanja, i to 1828., 1848. i 1850. godine, a s obzirom na to da joj je talijanski metajezik, glavna joj je namjena bila poučavanje stranaca, napose Talijana, hrvatskome jeziku. *Grammatica della lingua Illirica* F. M. Appendinija posebno je zanimljiva zbog Appendinijeva pogleda na jezik, pa u tom kontekstu Sanda Ham navodi: "Appendini nije posebice originalan gramatičar, ali je poseban po svom shvaćanju ilirskoga jezika kao slavenskoga dijalekta, a tomu dijalektu pripadaju i ruski i poljski i češki. Iako sličnu podjelu imaju i Kollar i Babukić, u svoje je vrijeme Appendinijeva teorija bila neprihvaćena i smatrana neznanstvenom, a Dobrovsky ju je smatrao smiješnom"⁹¹. O čemu je zapravo riječ? Appendini nije izmislio nikakvu svoju novu teoriju o hrvatskome, odnosno ilirskome jeziku, on je samo nasljedovao stare hrvatske gramatičare, ali i europske učenjake 17. i 18. stoljeća koji su držali da je hrvatski jezik "glavni slavenski dijalekt", iz kojega su se razvili svi ostali slavenski jezici, stoga on hrvatski jezik smatra najljepšim slavenskim jezikom, dapače, drži da su sjeverni slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim preobični, narodni zapravo.⁹² Ilirski jezik za njega je dalmatinsko-bosanski jezik, odnosno štokavska ikavica,

⁸⁹ Usp.: Zlatko V i n c e, "U osvit hrvatskog narodnog preporoda", navedeno djelo, str. 162-163.

⁹⁰ Zlatko V i n c e, "U osvitu hrvatskog narodnog preporoda", navedeno djelo, str. 115.

⁹¹ Sanda H a m, "Stare hrvatske gramatike", navedeno djelo, str. 49.

⁹² "Il dialetto Illirico, o Dalmato-Bosnese è il perfetto di tutti. Esso conserva tuttora la sua purezza, e semplicità antica a segnotale, che i Dalmato-Illirici sono facilmente capiti in tutti i dialetti; mentre all' opposto i Russi, i Polachi, ed i Boemi parte per motivo della diversa loro pronunzia, parte, perchè ogni dialetto ha dei vocaboli non comuni ad altro dialetto, e ne adotta dei nuovi dale straniere lingue, non sono così di leggieri intesi dai Dalmati, a dagl' Illirici. In generale su può dire, che la dizione letterale dei dialetti del Nord corrisponde alla volgare del dialetto Dalmato-Illirico." (Francesco Maria A p p e n d i n i, "Prefazione ai colti amatory delle lingue", *Grammatica della lingua illirica*, Dubrovnik, 1808., str. IX.)

dok dubrovački dijalekt drži savršenim za normiranje hrvatskoga književnoga jezika, posebno zbog bogate dubrovačke književnosti, te ga uspoređuje s atičkim za grčki i toskanskim za talijanski.⁹³ Uopće nije neuobičajeno ovo Appendinijevo razmišljanje, posebno ako se zna da je na taj način razmišljala većina hrvatskih starih učenjaka i filologa, te on po analogiji bogate talijanske književnosti Toskane i starogrčke književnosti, drži ilirski jezik ništa manje vrijednim, posebno što i on ima svoj plemeniti izričaj na kojemu su nastala bogata umjetnička književna djela renesanse i baroka. Sanda Ham kaže da je Appendini svoju gramatiku napisao u osvit preporodnih zbivanja, premda bi se prema njegovim riječima dalo zaključiti da je ona samo još jedan od plodova starog hrvatskoga gramatičarskog rada, koji je u skladu s promjenama u jeziku unaprijeđivao i svoje gramatičke poglede i izričaje. Tome u prilog ide nam Appendinijeva tvrdnja kada spominje stare hrvatske gramatičare, a o onima u koje se ugledao bilježi: "... la Gramaticina del P. Tommaso Babbich in oggi mertiteramente del tutto dimenticata, quella del P. Lorenzo ga Gljbuski meglio ideata, ed eseguita, e quella del P. Giuseppe Giurini, che porta il vanto sopra tutte le altre"⁹⁴. Ako se sjetimo Jurinovih, Babićevih ili pak Ljubušakovih pogleda na hrvatski književni jezik, posve su jasna Appendinijeva razmišljanja. Nije on bio nikakav amater na području povijesti jezika, već je nasljedovao povijesno duboko ukorijenjena razmišljanja o hrvatskome jeziku. Valja istaći da je Appendini djelovao u sociolingvističko povoljnom razdoblju, u godinama kada je general Marmont podupro i tiskanje velikog rječnika Joakima Stullija, čija su razmišljanja o jeziku, također, vrlo slična Appendinijevim. Da je u hrvatskim krugovima Appendini bio ugledan jezikoslovac, govori i podatak da je sudjelovao u komisiji za ujednačavanjem dalmatinske grafije u Zadru 1820. godine.

Ubrzo nakon Appendinijeve Gramatike, prvu hrvatsku gramatiku s hrvatskim kao metajezikom objavio je Šime Starčević (1784.–1859.). Svoju *Novu ricsoslovicu iliricku* Starčević je izdao u Trstu 1812. godine, a kasnije je u nastavcima objavljivana u *Glasniku dalmatinskom* (od 34. do 57. broja u godištu 1849./1850.). Starčević je svoju Gramatiku, također, napisao na poticaj generala Marmonta i njegove jezične politike koja je nalažala da u "osnovnim školama nastava treba biti na hrvatskom, a u srednjim na francuskom ili talijanskom"⁹⁵. U skladu s time Starčević je iste godine napisao i objavio *Novu ricsoslovicu iliricko – francezku*. Starčević u Gramatici normira čistu ikavsku štokavštinu "kao dijalekatnu osnovu na kojoj su već napisana mnoga djela od Dalmacije preko Bosne do Slavonije, Starčević ne vidi potrebu da u svoju gramatiku unosi gramatičke i leksičke sinonime", kaže Branka Tafra, i zaključuje da time njegova gramatika postaje "normativnija od bilo koje starije hrvatske gramatike"⁹⁶. U odabiru jezika Starčević se nikako ne slaže s Franjom Marijom Appendinijem, prije svega on naglašava potrebu jedinstva jezika zasnovanog na narodnom štokavskom govoru, oštro se protiveći dubrovačkom govoru kao osnovi književnoga jezika ističući njegovo usko govorno područje:

⁹³ "Il dialetto Ragusino è rispetto alla lingua Slavo-Ilirica ciò, che fu l'Attico per la Greca, o ciò, che è il Toscano per l'Italiana." (F. M. A p p e n d i n i, navedeno djelo, str. XII.)

⁹⁴ F. M. A p p e n d i n i, navedeno djelo, str. XIII.

⁹⁵ Sanda H a m, "Stare hrvatske gramatike", navedeno djelo, str. 51.

⁹⁶ Branka T a f r a, "Jezikoslovac Šime Starčević", u: Šime Starčević: *Nova ricsoslovica iliricka vojnickoj mladosti krajicnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcevicha xupnika od Novoga u Lici*", Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002., str. 171.

"...ilirski jezik nije na jednoj krpici zemlje prilipljen..."⁹⁷. U pisanju *Ričoslovice* kao uzore navodi Relkovića, Došena, Velikanovića, Kanižlića, Voltića, Dobretića, Filipovića, Kašića, Della Bellu i Stullija. S obzirom na neslaganje s Appendinijem u pogledu odabiru jezika njegova Gramatika poprima pomalo polemičan ton. Appendinija on na neki način prezire i iz razloga što ga ljuti da stranci pišu hrvatske gramatike, pa tako kada govori o velikom značenju hrvatskoga naroda koji ima silnu potrebu za usustavljanjem svoga književnoga jezika, Starčević u svom Pridgovoru piše: "Eto juce Narodi ustadoshe koji se jurve krunom dicse, nauke svake varste u svojim jezicim prosto pishu, kadi mi u nika doba osamnaest krunah imajuchi josh ni temelje od jezika postavljene ne nahodimo, ako ne shtogod, i to vele csipo ne od Ilirianacah, nego xalosti! od Inostranacah sastavljeno"⁹⁸. Podosta se vremena držalo u hrvatskoj znanosti da je Starčević u *Ričoslovi* normirao lički narodni govor, no novija su istraživanja ove gramatike pokazala da je Starčević bio posve jasan kada je govorio o književnome jeziku, i što on pod tim jezikom smatra. Upravo o tom problemu Branka će Tafra kazati: "Posve je jasno da Starčević govori o književnom jeziku koji ima svoje zakonitosti i koji treba izgrađivati da bi bio polifunkcionalan kako bi se na njemu mogle pisati 'nauke svake varste'. Ako se tomu doda činjenica da se Starčević poziva na 'pisce iliriske', nema nikakve sumnje u Starčevićevu namjeru pisanja gramatike književnoga jezika"⁹⁹. Starčević književni jezik zove ilirskim, i drži da je to jezik govornika Like, Krbave, Bosne, Slavonije, Dalmacije i "bliže" Hrvatske. U *Ričoslovi* upotrebljuje čisto hrvatsku gramatičku terminologiju, a većinu je termina sam skovao, stoga mu "u jezičnoj čistoći njegova doba nema premca"¹⁰⁰. Osim što je Šime Starčević prvi napisao hrvatsku gramatiku na hrvatskome jeziku, on je prvi zamijetio i obilježio četiri naglasaka u hrvatskome jeziku. Do njegova otkrića, bila su poznata samo tri. Starčevićeva Gramatika je ostavila veliki utjecaj na kasnije gramatičare ilirskoga pokreta, premda je on bio snažan i tvrdoglav zagovaratelj štokavske ikavice, i oštro se protivio Gaju i njegovim jezičnim koncepcijama. O Starčevićevu utjecaju na gramatičare ilirskoga pokreta, a time ujedno i na suvremenu hrvatsku gramatičku normu, Branka je Tafra zapisala: "Činjenica je da su Ricoslovicu preporodni gramatičari iskoristili pri pisanju svojih gramatika, što potvrđuje podudarnost gramatičkih naziva, ali i podudarnost normativnih odredaba. Na taj je način ta gramatika ugrađena u temelje današnje gramatičke norme"¹⁰¹.

Moglo bi se reći da su Appendini i Starčević, bez obzira na neka neslaganja, zapravo postavili normu suvremenog hrvatskoga književnog jezika, i možda bi bilo bolje da su se ilirci više ugledali na Starčevićevu nego Appendinijevu gramatiku, i izabrali naddijalektalnu ikavsku štokavštinu, a posebno, kako navodi B. Tafra "što se još i danas otvara jatovsko pitanje u standardnom jeziku"¹⁰². Šime je Starčević iznimno dobro osjećao svoje vrijeme, i nije se bez razloga protivio jekaviziranoj štokavštini, o čemu svjedoče i njegovi gorljivi članci u *Zori dalmatinskoj*, samo što očito nije imao dovoljno snažne pobornike.

⁹⁷ Zlatko V i n c e, "U osvitu hrvatskog narodnog preporoda", navedeno djelo, str. 119.

⁹⁸ Šime S t a r č e v i ć, "Pridgovor", navedeno djelo, str. 4.

⁹⁹ Branka T a f r a, "Jezikoslovac Šime Starčević", navedeno djelo, str. 136.

¹⁰⁰ Sanda H a m, "Stare hrvatske gramatike", navedeno djelo, str. 55.

¹⁰¹ Branka T a f r a, navedeno djelo, str. 128.

¹⁰² Isto, str. 172.

U 19-stoljetnom dopreporodnom dobu javlja se i pomalo neobična gramatika slavonskoga trgovca Ignjata Alojzija Brlića (1795.–1855.). I. A. Brlić kao filolog-amater napisao je svoju gramatiku *Slavonische Sprachlehre* 1827. godine, dok je pod naslovom, na koji ga je nagovorio Kopitar, *Grammatik der Illyrischen Sprache* objavljena u Ofenu tek 1833. godine. Brličeva Gramatika doživjela je još dva izdanja u ilirsko doba – 1842. i 1850. godine, premda nije utjecala na razvijanje hrvatskoga književnog jezika tijekom ilirskoga pokreta. Kao trgovac Brlić je u slobodno vrijeme proučavao Reljkovićeve i Lanosovićeve gramatiku, te se oslanjajući na slavonsku gramatičarsku školu napisao vlastitu gramatiku u kojoj teži normirati iskonski narodni govor. U svojim pogledima na jezik napose se slagao s Kopitarom i Karadžićem, a jedini naziv koji mu se činio dostatan za štokavsku ikavicu koju normira u gramatici jest apstraktni "naški jezik". Hrvatski književni jezik Brlić doživljava u panslavenskom svjetlu, stoga kao pismo (u 19. stoljeću!) predlaže ćirilicu s obzirom na to da je "u starini bila u upotrebi i kod katoličkih Hrvata, a njome piše i većina od pet milijuna 'ilirski govorećih' članova Pravoslavne crkve"¹⁰³. Zanimljiv je i Brličev prijedlog pisanja *jata* kada predlaže da ga se piše znakom y, a da ga svaki govornik hrvatskoga jezika izgovara na način svoga područnoga govora. Ignjat Alojzije Brlić vodio je žestoke polemike s pripadnicima ilirskoga pokreta, a po svom je gramatičarskom radu ostao zapamćen kao tek zanimljiva iznimka hrvatske filologije.

Uza sve spomenute štokavske gramatike, u 19. stoljeću uz Matijevićeve Gramatiku na kajkavskom se jeziku javljaju još dvije gramatike. Riječ je o autorima Josipu Đurkovečkom koji 1826. godine u Pešti tiska svoju *Jezičnicu horvatsko-slavinsku za hasen Slavincev i potreboču ostaleh stranskoga jezika narodov* i Ignacu Kristijanoviću koji 1837. godine objavljuje gramatiku naslova *Grammatik der kroatischen Mundart*. Premda ove gramatike nisu mogle utjecati na daljnji razvoj hrvatskoga književnoga jezika u vrijeme preporoda, one su pokazatelj da je još i u 19. stoljeću postojala svijest o normiranju kajkavskoga književnog jezika, što će reći da se na oba narječja, i štokavskom i kajkavskom, razvijala hrvatska književna umjetnost i znanost.

Valja svakako spomenuti da je 1824. godine neki nepoznati svećenik Zadarske nadbiskupije napisao talijansko-hrvatsku gramatiku, koja još uvijek nije istražena.¹⁰⁴

Predani rad hrvatskih filologa i učenjaka s početka 19. stoljeća, njihov poticaj u razvijanju svijesti o jedinstvenom hrvatskom književnom jeziku, o hrvatskom jeziku kao suvremenom i ravnopravnom jeziku drugim europskim jezicima, uvjetovao je događaje koji su bili znak da će započeti hrvatski narodni preporod i to pod svojim slavnim ilirskim imenom. Prihvaćena je štokavština koju je još predložio Bartol Kašić, stoga uzimajući ime jezika kojega je on prvi normirao, započela je moderna standardizacija hrvatskoga književnog jezika. Valja svakako imati na umu da se ništa u hrvatskoj dopreporodnoj filologiji nije dogodilo nasilno, dapače, osjećajući prostornu razjedinjenost hrvatski su filolozi dobro znali i osjećali da ih jezik čini jedinstvenim. U skladu s tim razmišljanjima i osjećajima djelovali su u pogodnim

¹⁰³ Zlatko V i n c e, "U osvjetljenje hrvatskog narodnog preporoda", navedeno djelo, str. 153.

¹⁰⁴ Prema: Branka T a f r a, "Jurinova gramatika", u: *Jezičnik fra Josip Jurin*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Primošten – Šibenik, 1999., str. 25.

i nepogodnim prilikama za znanost, pisali su gramatike i rječnike i pratili ishode krvavih bitaka, i sve to od početka 17. stoljeća do samog preporoda. U tom smislu i stoji tvrdnja Milana Mogušša da "evolucija standardnog jezika za većinu Hrvata traje preko tri stoljeća"¹⁰⁵.

ZAKLJUČAK

Radom "Nazivi hrvatskoga jezika u dopreporodnim gramatikama" nastojala sam prikazati kako su društvene, političke i kulturne prilike utjecale na razvoj hrvatskoga standardnog jezika, te na taj način i na sam njegov naziv. Od prve hrvatske gramatike Bartola Kašića hrvatski se jezik naziva ilirskim imenom, što otvara dalekosežnije mogućnosti promišljanja o vremenu nastanka same Gramatike, odnosima i ideološkim strujama tijekom 17. stoljeća, a posebice kada je riječ o katoličkoj obnovi. Čini mi se da bi slobodno mogli reći kako je katolička obnova odigrala ključnu ulogu u poimanju hrvatskoga jezika, hrvatskoga naroda kao nacije, te hrvatske teritorijalne sveukupnosti, i to sve pod pojmom ilirskoga imena. Ilirsko ime za hrvatski narod počelo se pojavljivati već u humanističko doba, te je ono ujedno svjedok renesansnih težnji za antikom, ali i samog poimanja Hrvata kao prapredaka svih Slavena. Naime, oni su narod koji živi na autohtonom prostoru starih Ilira, odnosno prostoru Ilirika, i iz ovoga su naroda potekli svi drugi, mahom sjeverni slavenski narodi. Važno je pritom istaći da su i barokni učenjaci narod i jezik, također, držali istovjetnim pojmom. U to su se doba otvorili najznačajniji hrvatski kolegiji, gimnazije i škole. A, da se kultura i znanost nije gradila samo u Rimu i od tamo prenosila na hrvatske prostore, govori nam i današnji, suvremeni svakodnevni posjet bilo kojoj staroj hrvatskoj crkvenoj građevini. U tom se smislu obistinjuje tvrdnja s početka ovoga rada kako su hrvatsko 11. i 17. stoljeće doista bliska razdoblja; sve crkve i svi samostani koji su izgrađeni u hrvatskom srednjem vijeku, u 17. su stoljeće dobili svoj barokni plašt. To su zapravo vidljivi ostaci kulturnoga, znanstvenoga i umjetničkoga preporoda hrvatskoga naroda u 17. stoljeću.

Na kraju, sva pitanja o poimanju hrvatskoga jezika naslijedili su iz 17. stoljeća svi budući gramatičari i leksikografi. Dakle, od Bartola Kašića do F. M. Appendinija s početka 19. stoljeća, hrvatski su gramatičari gajili istu težnju – hrvatski književni jezik štokavske naddijalektalne osnovice naziva se ilirskim imenom. Tu osnovu baštinimo do danas, a problemi s kojima su se susretali stari hrvatski gramatičari, većinom su i problemi o kojima se spore suvremeni hrvatski jezikoslovci.

Valjalo bi ipak podrobnije osvijetliti doba katoličke obnove na hrvatskome tlu, jer koliko god se u međuvremenu mijenjale društvene, povijesne, političke i kulturne prilike, temelji hrvatskoga jezika izgrađeni u 17. stoljeću ostali su do danas, a oni su sami nastali kao plod dugostoljetne hrvatske književne kulture. Stoga ne čudi da je najsajjnije doba hrvatske književnosti ujedno i doba prve hrvatske gramatike. Kontinuitet i upornost poimanja hrvatskoga jezika pod pojmom ilirski, govori nam zapravo da bi bez sustezanja granicu početka standardizacije suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika valjalo povući na 1604. godinu, odnosno godinu objavljivanja prve hrvatske gramatike.

¹⁰⁵ Milan M o g u š, "Osamnaesto stoljeće i početak devetnaestog stoljeća", navedeno djelo, str. 140.

LITERATURA

1. A p p e n d i n i, Francesco Maria, *Grammatica della lingua illirica*, Dubrovnik (Ragusa), 1808.
2. B a n a c, Ivo, "Mjesto Jurja Križanića u hrvatskoj kulturnoj povijesti", *Homo imago et amicus Dei*, Rim, 1991.
3. G a b r i ć – B a g a r i ć, Darija, "'Jezik bosanski' i slika Bosne u djelima pisaca 17. stoljeća", *Crtajte granice ne precrtajte ljude*, Zbornik radova, Sarajevo – Bol, 1995.
4. H a m, Sanda, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb, 2006.
5. H o r v a t, Vladimir, *Bartol Kašić i četiri stoljeća hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb, 1998.
6. H o r v a t, Vladimir, *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb, 1999.
7. J e m b r i h, Alojz, "Kajkavska književnojezična baština isusovaca u 17. i 18. stoljeću", *Isusovci u Hrvata*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija *Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata*, Zagreb, 1992.
8. J e r n e j, Josip, "Povijest talijanskih gramatika na hrvatskom ili srpskom jeziku od 1649. do 1900.", *Rad JAZU*, knjiga 388, Zagreb, 1981.
9. J e r n e j, Josip, "Struktura Della Belline gramatike", *Filologija*, broj 19, Zagreb, 1991.
10. J e r n e j, Josip, "Gramatike Bartola Kašića i Jakova Mikalje", *Isusovci u Hrvata*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija *Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata*, Zagreb, 1992.
11. K a t i č i ć, Radoslav, "Ilirci i ilirski jezik", *Forum*, god. XXVII., knjiga LVI., Zagreb, 1988.
12. K a t i č i ć, Radoslav, "Ustanove sv. Jeronima u Rimu i povijest hrvatske kulture i narodnosti", *Homo imago et amicus Dei*, Rim, 1991.
13. K o l a r – D i m i t r i j e v i ć, Mira, "Pisanje i djelovanje M. A. Relkovića u gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskog programa bečkog dvora za Hrvatsku i Dalmaciju", *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Radovi sa znanstvenog skupa, Zagreb – Davor, 2000.
14. K r a s i ć, Stjepan, *Pape i hrvatski književni jezik u XVII. stoljeću – Hrvatski među šest svjetskih jezika*, Zagreb – Citluk, 2004.
15. K r a v a r, Miroslav, "Kašićeva gramatika: 'ilirički' jezik u školi katoličke reforme", *Život i djelo Bartola Kašića*, Zbornik radova, Zadar, 1994.
16. M a t i ć, Tomo, "Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda", HAZU, knjiga XLI, Zagreb, 1945.
17. M o g u š, Milan, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, 1995.

18. S a m a r d ž i j a, Marko, "Hrvatsko sociolingvističko stanje od godine 1790. do hrvatskog narodnog preporoda", u: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnoga jezika*, Zagreb, 2004.
19. S t a r č e v i ć, Šime, *Nova ričoslovica ilirička*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.
20. S t o l a c, Diana, "Standardizacijski procesi u kajkavskom književnom jeziku", *Filologija*, broj 24-25, Zagreb, 1995.
21. T a f r a, Branka, "Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. stoljeća", *Filologija*, broj 24-25, Zagreb, 1995.
22. T a f r a, Branka, "Jurinova gramatika", *Jezikoslovac fra Josip Jurin*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Primošten – Šibenik, 1999.
23. T a f r a, Branka, "Suvremenost Reljkovićeve norme", *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Radovi sa znanstvenog skupa, Zagreb – Davor, 2000.
24. T a f r a, Branka, "Jezikoslovac Šime Starčević", u: Starčević, Šime, *Nova ričoslovica ilirička*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.
25. V i n c e, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, 1978.

NAMING THE CROATIAN LANGUAGE IN GRAMMAR BOOKS BEFORE THE CROATIAN REVIVAL

SUMMARY

In older Croatian manuscripts, in literary, linguistic and other works the Croatian language was generally called *Illyrian*. This tendency existed as far back as the Renaissance and came wholly to the fore in Croatian culture after the Trident council, that is during the period of the Catholic restoration. Bartol Kašić from Pag, the author of the first Croatian grammar, played a key role in the process of the standardization of the Croatian language. In his Grammar he standardized the language of the štokavian basis which superseded the dialects and named it Illyrian. Through an analysis of old Croatian grammars during the 17th, 18th and the beginning of the 19th century one notes that the majority of grammarians followed the example of their predecessors and that within the history of the Croatian language one can follow the continuity of the standardization of the literary language from the first Croatian grammar all the way up to the Illyrian grammar written by Vjekoslav Babukić in 1836.

KEY WORDS: *naming the Croatian language, grammar books before the Revival, Illyrian language*

